

HØST 2008

G Y M N A D E N I A

ÅRSSKRIFT FOR SIGRID UNDSET SELSKAPET

Undset-biografi
Fra Undset-forskningen
Sigrid Undset som essayist
Sigrid Undset i samfunnsdebatten
Norsk Litteraturfestival/
Sigrid Undset-dagene
Meldinger

Astrid Sæther

Ut av faderhuset Om Sigrid Undsets selvbiografiske fortelling *Elleve år*

Da Sigrid Undset utgav sin selvbiografiske erindringsbok *Elleve år* i 1934, var hun 52 år gammel. Hun var en berømt og etablert forfatter med et titalls romaner og novellesamlinger bak seg og en profilert debattant på høyre fløy.¹ Det var første gang hun skrev innen denne sjangeren. Ti år senere arbeidet hun med biografien om *Caterina av Siena*, helgenkvinnen som hun beundret og opphøyet til sitt kvinneideal.²

Disse biografiske arbeidene er lite behandlet innen Undset-forskningen. Jeg finner dem interessante fordi de indirekte og på en særegen måte gir innsyn i forfatterskapet og Undsets biografi. Bøkene reflekterer temaer som finnes i hele forfatterskapet. Det dreier seg om nøkkeltekster som kaster lys over forfatterens egne grunnleggende erfaringer. Disse innsiktene gjenfinnes også i mange former, i symbolbruk, i kamouflasjer, forskyvninger og brudd i tekstene. Biografiene forholder seg fritt til det faktiske stoffet, så fritt at det kan være på sin plass å kalle dem biografiske fiksjoner. Uansett sjangertilhørighet så inngår de som vesentlige tekster i Undsets produksjon.

Jeg leser hennes forfatterskap som en sammenhengende undersøkelse av den moderne kvinnens livsbetingelser, hennes muligheter for å skape seg et fullverdig, meningsgivende liv. Hun lar sine kvinneskikkelser prøve ut et bredt spekter av roller og plasserer dem i varierte sosiale rom og i mange tidsfaser. De fleste kvinneskikkelsene opplever at det moderne livet ikke gjør dem tilfredse og lykkelige, og de avviser på ulike vis de vilkår som bys.³

Undset fastholdt at *Caterina av Siena* var hennes åndelige testament. Caterina turde å kritisere det åndelige forfallet i tiden, ja til og med paven. En slik kulturkritikk var Undset selv talskvinne for, i sin tid. Det mest interessante ved fortellingen om Caterina er at de konfliktene kvinnene i Undsets romaner og noveller opplever, her finner sin løsning og oppheves. Lidenskapen, som ofte styrer deres liv, kanaliseres nå inn i et virke av høy verdighet, den gjøres sakral. Er det slik at ved å ”projisere” det moderne konfliktstoffet over på Caterina-skikkelsen, så finner forfatterinnen de endelige svar på det hun hadde formulert som sitt litterære prosjekt: nemlig å beskrive det 20. århundres kvinne? Alle de forskjellige og problematiske kvinneskjebnene hun hadde beskrevet, konvergerer nå til en hel, opphøyet og helliggjort kvinne. Dette ble sluttsteinen i forfatterskapet.

Vi skal her se nærmere på Undsets første selvbiografiske arbeid, hennes beskrivelse av sin oppvekst fram til hun er elleve år. Det interessante ved selvbiografien er ikke om den er sannhet eller løgn, men hva den merkelige trangten til å gjøre liv til litteratur grunner seg på, hevder en av Strindbergs kritikere.⁴ Har Undset i 1933, liksom Strindberg, tatt fatt på selvbiografien for å slippe fri fra fiksjonen, fra konstruksjonslitteraturen, i alle fall for en stund? Men hva gjør hun i *Elleve år* annet enn å konstruere sitt eget liv som fortelling? De formelle grepene er interessante. Hun har valgt å skrive i tredje person, ”hun”, og alle navn i den private historien er endret. Derimot blir stedsnavn og gatenavn beholdt, og geografien i 1880-årenes Kristiania er beskrevet detaljert og nøye. At boken handler om den virkelige Sigrid Undset, fra hun er omkring to år gammel, til farens død da hun var elleve år, har det ikke vært tvil om. Men *Elleve år* er en spesiell form for selvframstilling. Individet trer inn i - dels en historisk og foranderlig verden, dels isolert fra og dels i kontakt med samfunnet som omslutter henne. Hennes individuelle selvrefleksjon støtter seg til en moderne matrise som ikke er retorikken, men romanen. Forfatteren har skrevet sin erindringsbok i romanens form, hun benytter fortellingens lineære måte å organisere stoffet på, og de litterære virkemidlene er ordinære. *Elleve år* er stilistisk karakterisert ved handlingens realisme og en tidsakse som er

kronologisk. Boken er et velorganisert selvportrett som handler om begivenhetene og sammenhengen disse utspiller seg i.

Undset har lagt inn en stor distanse til det fortalte, og stedvis brytes forløpet ved at fortelleren kommer inn med kommentarer. Hovedpersonen heter Ingvild. Navnet er nesten identisk med Ingvald, som Undsets far het.⁵ Navnevalget er det første uttrykk for Undsets reservasjon i forhold til sin hovedperson. Ingvild kalles også “Barnet”, “Det”, “Hun”, “Det lille barnet”. Det er uvanlig at tredjeperson-formen benyttes i selvbiografier, og uttrykker ønsket om en sterkt kontrollert framstilling. Fortelleren røper også et ambivalent forhold til fortiden. Det fortalte spennes ut mellom aktualisering og nærhet for deretter å rykkes bort til distanse og fjernhet. Det fortalte ”glir unna” og blir vanskelig å fastholde. Dette er særlig påfallende der stoffet nærmer seg brennbare områder.

Med den voksnes blikk følger vi Ingvilds oppvekst i Kristiania i årene 1884 -1893. Hun har en far som er vitenskapsmann, og moren er fra Danmark. Familien, som tilhører den øvre middelklasse, har tre døtre. Den lokalhistorisk koloritten er ekte og bidrar til å gi et interessant kulturhistorisk portrett av samtiden, både av hjembyen og av den idylliske, lille danske provinsbyen der morfaren og mostrene bor.⁶

Elleve år består av fire deler, “I begynnelsen”, “Aftenbønnen”, “Den skjønne barndom” og “Huset med de mørke kjellere”. Del tre, om den skjønne barndommen, er lengst. Den beskrives som idyll, kriser og oppbrudd, liv og død. Barnets intense sanseopplevelser knyttes både til lyst og skam. Forventninger avløses av skuffelser, konflikter søker forsoning. Barnets opplevelse av ”allmakt” skildres, samtidig som frykten for tapet og fallet ned i det ukjente og mørke tegnes tett og sterkt. Det første objektivet er en kritisk fase i barnets utvikling og fører til savn og angst for å bli forlatt for alltid. *Elleve år* har en samlet grunntone, en mørk underliggende ”stemme” som knyttes til det å være alene, til ensomheten og til farens sykdom og gradvise bortgang.

Fortellingen inneholder mange skildringer av risikable overgangssituasjoner. Her treffes de sentrale valgene, og den unge jenten trer etter hvert fram som individ. Hun møter motstand i omgivelsene, særlig i forventningen om at hun skal bli en ”vanlig” ung kvinne. Hennes protest fører til konflikter. Det er foreldrene, og da særlig farens forventninger til henne, som fører henne inn i andre og ukonvensjonelle baner. Inn imellom disse krisepregete situasjonene er det lagt pauser med ro, hvile og luksus. Dette utgjør et sterkt kompositorisk trekk i boken. Frydefulle opplevelser avløses av frykt og angst. Trass i de mange sprang i tid, geografi og stemning, så er beretningen likevel sammenhengende, men motsetningsfylt. Den bærende energi er knyttet til forholdet mellom datter og far.⁷

De hyppige bytter av bosted danner en annen form for sammenheng, for de forskjellige boligene knyttes til opplevelsesmønster og til verdisettinger. Flyttingene er gjentakelser som får en sammenbindende funksjon, episk sett. Samtidig som det fysiske innerommet blir gradvis mindre så forstørres det psykiske rommet. Dette bidrar til en bevegelse i fortellingen, men ikke på det ytre plan. Den fragmentariske handlingen bindes sammen på flere måter som allerede er nevnt, men selvsagt primært ved å rette oppmerksomheten på hovedpersonens utvikling. Den underliggende og sammenbindende ”stemmen” er framfor alt knyttet til den trusselen som døden representerer, og den er til stede fra tekstens begynnelse. Tilbakeblikkene – historien – er forbundet med det patriarkalske, det vil si med faren og bestefedrene. Spenningsfeltene i teksten oppstår når den unge jenten beveger seg i rom og tid, både fysisk og gjennom sine energiske, lystfulle, drømmende, entusiastiske og frodige tanker og handlinger.

Bylivet er preget av orden, representert av husrekkene, lukkede gårdsrom og regelmessige gateløp. Dette settes i kontrast til de åpne løkkene, haugene og parkene. Her foregår leken, men her er det også farer som lurar. Moren forbindes med byen og den kultiverte natur slik den skildres gjennom bildene fra morfaren eiendom i Danmark. Den

store vakre hagen i småbyen er morens sted. Vandringene her skildres i sansemattede bilder som danner poetisk ro: ”Men den tiden da lindene blomstret lå hele bestefarens gård svøpt i honningpustene fra deres kroner – ”. (110) I en av bokens drømmer ser Ingvild seg i rollen som gartner, og hun kan tilby den aldrende moren og sine to søstre et sted å være: ”Tenk om Ingvild en dag kunde få sitt eget gartneri, og moren og Marit og Birthe kunde få et hjem hos henne og hjelpe henne i arbeidet!” (164) Det er nærliggende her å trekke linjer inn i flere av romanene, som *Vaaren* og *Ida Elisabeth* hvor hovedpersonene Rose og Ida Elisabeths lykkeligste stunder nettopp var knyttet til arbeidet med blomster og planter.⁸

Boken reflekterer her et typisk trekk i Undsets forfatterskap. Når hun lar de store kvinneskikkelsene bli bærere av de kulturelle dyder hun savnet i sin samtid, så er det ikke fordi disse er spesifikt kvinnelige. Det er nemlig som *fedrenes døtre* at de blir i stand til å løfte kulturarven.⁹ I *Elleve år* antydes dette flere ganger, jfr. Ingvild som skal studere arkeologi og ta opp farens gjerning.

”Den skjønne barndom” danner bokens tyngdepunkt. Her beskrives barnets måte å sanse på, opplevelsene av det unike, det nye, søstrene som kommer (med storke!), og den første forelskelsen. Barnet er del av den ”gode” naturen, idyllen, og ”syndefallet” er på trygg avstand. Det unge livet er i frodig vokster og støttes og korrigeres av aksepterende foreldre. I tillegg er barnet objekt for besteforeldrenes ubetingete hengivelse. Dette er optimale vilkår for et barn som er inderlig lykkelig. I sansemattede bilder tegnes Ingvilds hjem.

I sine romaner og noveller beskriver Undset ofte forholdet mellom barndommens uskyldtilstand og de krefter som truer denne. I *Elleve år* uttrykkes dette gjennom enkle motsetninger. Den ideale tilstanden er ”oppe i lyset” og skildres i bilder med tydelig symbolfunksjon. I huset finnes en bred trapp som fører ned i mørket. Den er trukket med en grønn og rød blomstret løper, og nederst hvor den slutter, står det et høyt speil i en mektig gullramme med røde pelargonier foran. De er ikke ”riktige”, det kan Ingvild merke. Tilværelsen er spaltet, i en virkelig og en falsk verden, og den er spent ut mellom det oppe og det nede i dypet, og speilet befinner seg i bunnen. Det reelle befinner seg på det høyeste trinn, og forbindelsen herimellom er bekledd av det røde og grønne. Fargene kan assosieres med både lidenskap og fare. Motsetningen mellom det lyse og ufarlige ”oppe” og fallet ned i mørket, ned i svarte hull, gjenfinnes i forskjellige bilder mange steder i teksten. Sterkest kommer disse fram i siste del av biografien.

Denne kalles ”Huset med de mørke kjellere”. ”Det var skummelt og nifst i kjellerne; her luktet rått og gravaktig med mystiske råtne lukter flekkvis i det klamme mørke - ”. (233) Ingvild faller her nedover baktrappen, ned i mørket, men høyt oppe over seg sanset hun den bleke firkanten av vindu. I en annen, rituell scene beskrives et bad. Under et ferieoppholdet bader moren sammen med døtrene. I pakt med tidens vaner kler de av seg i badehuset, og der inne senket man seg ned i et iskaldt, mørkt hull. Trappen ned i vannet var grønnslimet. ”Hun blev lukket inn i et stygt lite kott, hvor der var et hull i gulvet med en stige ned til en liten boks som vannet var i – det kaltes kummen.” (113) Moren tar Ingvild ned i dypet, dette fører til et brøl fra barnet, mens søsteren Marit reagerer med fryd og latter. Mor og barn blir (symbolsk) gjenforent i vannet. Ingvild protesterer mot denne påtvungne ”symbiosen”. Atskillelsen er overstått og ugjenkallelig. Opplevelsene satte spor. Redselen blir til en psykisk størrelse ved gjentakelsene. De danner mønster og kommer til å virke avgjørende inn på henne. Den vertikale bevegelsen mellom ”der oppe” og ”der nede” blir også overført til et religiøst plan.¹⁰ Dette er mindre tydelig i *Elleve år*, men kommer sterkere fram i de andre bøkene. Foreldrene til Ingvild var ikke spesielt religiøse. Fortelleren finner det likevel på sin plass å understreke at de ikke satte seg mot at datteren gikk i kirken. Det er den estetiske og mystiske dimensjonen som tiltrekker barnet.

I dette vertikale universet er det faren som er øverst, og datteren søker mot ham. Tidlig antydes det at faren skal være hennes framtidige partner: ”Han fantaserte om Ingvild skulde

bli videnskapskvinne når hun blev stor og føre hans arbeide videre.”(12). Det er først og fremst den intellektuelle kontakten mellom far og datter som står i fokus. Selv på farens dødsleie er det denne relasjonen som framheves. Ingvild leser fra islendingesagaene og funderer på om hun skal lese på islandsk for å tilfredsstille ham! Det følelsesmessige (knyttet til døden) ufarliggjøres ved at det projiseres inn i et intellektuelt forhold, hvor far og datter er likeverdige.¹¹ Men forholdet mellom far og datter har også en annen side; det er et tydelig og udiskutabelt autoritetsforhold selv om det bare blir slått fast i en enkelt scene i boken: Datteren rises og ydmykes som straff for sin løgnaktighet. (161) Ingvild fylles av skam, men straffen og underkastelsen aksepteres. Og i tillegg blir den opphøyet som moralsk handling. Hun setter den i relieff til morens reprimander som (bare) er preget av hensynet til skikk og bruk.

Den straffende og opplysende far er til stede, men ikke som en særlig markant eller levende skikkelse. Sykdommen og undergangen varsles tidlig. Han er underlig blek, trett og fjern. Farsfigurene i boka svinner langsomt bort, for også farfaren dør under store plager.¹² Akseptasjonen av dominans og behovet for den myndige og den verdige mann, er et motiv som løper gjennom hele Undsets forfatterskap. Desto mer påfallende er da fraværet av farens plass i *Elleve år*. Vel representerer han kunnskap, vitenskap og en faglig autoritet. Men han er også forbundet med både følelser som angst og lyst og skyldfølelse. Faren har tatt Ingvild med ut på løkkene for se på en mindre brann, med den klare hensikt å avdramatisere hendelsen. Hans opphisselse og sterke lystfølelse, ja, henrykkelse ved denne episoden, forbauser barnet. I lignende situasjoner reagerer hun senere med skyldfølelse.

Dette er første gangen Ingvild kopler lystfølelsen med det angstfylte. Dette uttrykkes også ved en scene med dampskipet, der Ingvilds forsvinningsnummer ned i båtens bunn, til maskinrommet, beskrives med skrekkblandet fryd. I en annen scene beskrives Ingvilds utflukt til en byggeplass, hvor hun klatrer opp i et høyt stillas. Med redselen fulgte det samtidig en fornemmelse av at det strammet og kriblet i underlivet, og da denne sitringen nådde hjernen hennes, visste hun ikke lengre hva hun gjorde. (152) Et annet sted møter hun en mann som forsøker å lokke henne, det er en mann med et frastøtende utseende. Han spør ”om hun vilde se noget rart.” (146) Hun flykter unna. “Men hun visste allikevel at den fryktelige mørke kroppen lå ubevegelig der i skyggen under låveveggen.” (146) Mange av de mest truende opplevelsene er knyttet til de mørke mennene. En annen ”fryktelig fyr” - ”blek med noget rødaktig hovent omkring øinene – ”møter hun i kullkjelleren. (233) Stedet, hullet, dypet er forbundet med det onde og igjen med døden. Dette forbindes også med driften og seksualiteten. Hele forfatterskapets ambivalens i forhold til det seksuelle skrives fram i disse scenene i *Elleve år*.

Barnets fascinasjon og tiltrekning til det ukjente og det frastøtende er skildret med stor psykologisk innsikt. Mange av episodene beretter om dyr som først tiltrekker henne, men som i neste omgang viser seg å være ekle: døde hunder (60), blå, blanke spyfluer (60), ormer uten hode og slimete snegler. (115) Det kan også vendes om: Den lodne brune ormen ble sommerfugl når den ble voksen! Her blir sammenhengen mellom det avskyelige og det vakre påtakelig. Barnet viser en sær dragning mot det sykelige og abnorme, som for eksempel føtter med liktorner (26) og svulstene på farfarens hals (165). Hun er også oppslukt av sin egen og søstrenes alvorlige barnesykdommer.¹³ Det stygge og angstvekkende avsetter i det følsomme barnesinnet tidlig en erfaring om at livet innebærer fordervelse og død. Denne realiteten danner sluttpunktet for Ingvilds erindringer.

Som en følge av farens sykdom øker familiens økonomiske problemer, og de opplever en pinlig synkende materiell status. Etter hvert som familiens bolig må reduseres, så vokser det psykiske rommet inne i Ingvild. Tapet fører til utvidelse. Dette kan synes paradoksalt men kan forklares som en kompensasjon. Barnet må forstørre sitt rom for opplevelser, disse

forskyves fra det ytre og innover i et annet område, det indre. Drømmene og fantasiene overtar, på bekostning av det utagerende og handlingsfylte.

En annen kontrast kommer fram i beskrivelsen av forholdet mellom moren og faren. Hans gradvise og langsomme bevegelse inn i døden settes i relieff gjennom morens tiltak for å lufte, rense og vaske: Semings arbeidsværelse er fylt av støvete bøker, mens Anine lengter etter dyner som blir banket ute i sollyset og etter lufttørket sengetøy. (195) Kontrastene mellom sykdom og mørke og lengselen etter lys og sunnhet merker også Ingvild. Her blir det nødvendig å understreke med tykk penn barnets sunnhet og kraft: ”for å verge sig blev Ingvild nødt til å ta hull på ressurser som hun knapt hadde været sig bevisst at hun eide.” (195) Samtidig har det abnorme mistet sin tiltrekning og følges av sykkelig skrekk for alt som var misdannet eller forkrøplet. Men kommentaren om at hun rett og slett ”lærte å boltre sig i melankoli – ”(195) må stå for den voksne fortellers tolkning av barnets sorgprosess. Her har Undset grepet inn i fortellingen med tydelig autoritet.

Elleve år slutter med farens død. Selve dødsprosessen er nedtonet, og beskrivelsen av barnets sorg blir utelatt. Å miste en far i en alder av elleve år er å møte en krise. Her er det endelige og ugjenkallelige tapet underbelyst, ja nærmest nedjustert. Det virker som om det ”private” skyves bort. I stedet estetiseres sorgen. Faren ligger i kisten, og ”alt det snehvite var så vakkert, men så fremmedartet så hun bare *visste*, det var pappa – hun kunde ikke *føle* det”. (276) Døden idealiseres og forskjønnes. Undset griper ofte til litterære grep som estetisering av omgivelsene (som i beskrivelsene av det vakre i hagene og sollyset) eller til overdrivelser og mytologiseringer av Ingvilds barndomsopplevelser. Slike grep er ofte brukt av kvinnelige forfattere. De har som felles trekk at de motsetter seg det å beskrive krisen. De søker idyllen og uskylden, trass i en bevissthet om det motsatte. Et annet kjennetegn er behovet for å overbevise leseren om deres selv-verd. Dette kommer tydelig fram på slutten. Ingvild ønsker å klarlegge, tydeliggjøre og bekrefte sitt selv-bilde. Hun støtter seg til ordene som ble brukt om faren: ”Få vorde nu fødte bedre.” (278) Når hjemmet blir brutt opp og bøkene og inventaret solgt, så er det denne hilsenen fra farens venn som danner hennes nye ledetråd.

Hennes angst for fallet og mørket røpet en tidlig innsikt i livets grunnvilkår. Selvbibliografiens slutt er møtet med døden, erkjennelsen av det ugjenkallelige tapet, og med dette behovet for å fylle savnet med et utvidete *jeg*: ”Når pappa var død var der ingen som hun hadde lyst til å være avhengig av. Ikke mamma engang, lenger enn hun var nødt til det - det skjønte hun med en gang.” (279)

Det er slutten som gir fortellingen sin autoritet og betydning. Boken framhever noen grunndrag som ble bestemmende: hennes ensomhet og hennes sterke ønske om å skaffe sitt liv mening. Den unge Ingvild opplever at tapet har frisatt henne: ”Fjellet utenfor som lå og skinte, hjemmet som hadde trukket sig sammen efterat den ene var borte og begynte å bli helt igjen, friheten som ventet utenfor på jordene – hun var så glad for alt sammen, så hun kunde knapt holde ut å være så glad.” (281)

Det siteres fra Sigrid Undset: *Nåtidsverker XI. Elleve år*. Oslo 1983. H. Aschehoug & Co.

¹ Kronen på forfatterskapet er de store middelalderromanene. Hun ble tildelt Nobels litteraturpris i 1928 for disse.

² Boken om Caterina av Siena utkom etter hennes død i 1951. Manuset var blitt refusert to ganger. Andre selvbibliografiske tekster er bl.a. *Happy Days* (1942) og det selvbibliografiske fragmentet *Tolv år* (1998).

³ Jeg har utdypet dette synet på forfatterskapet i en artikkel, ”I lidelsens lys”, *Vide verden, 1900 – 1960*. København 1996:198-207. Red. Elisabeth Møller-Jensen. Forlaget Rosinante.

⁴ Se Per Stounbjergs artikkel, ”Konstruktion og dekonstruktion af den selvbibliografiske fortælling hos August Strindberg”. *Kritik*. 1994: 80. København. Han analyserer formen og de litterære skrivemåtene i Strindbergs *Tjænestekvinnans son* som også er fortalt i tredje person.

---

⁵ Moren i fortellingen heter Anine (fra Anna = nåde). Charlotte som Sigrid Undsets egentlige mor het, var også døpt Anna. Faren heter Seming (som er beslektet med Sæmund, Simon, jf. Simon Darre). Søstrene i boken heter Marit (fra Margarete = perle), Birthe (fra Birgitte = den opphøyde). Sigrid Undsets to yngre søstre het Ragnhild og Signe.

⁶ Byen har klar referanse til Kalundborg, Sigrid Undsets fødeby.

⁷ Stounbjerg, *op.cit.*, skriver: "Sammenheng er en effekt af gentagelser. Det er dem, der forbinder fortællingens disjecta membra, og de rummer såvel forskel som lighed. Var der ingen forandring, ville der ikke være tale om en fortælling. Kan vi omvendt ikke genkende noget, bliver fortællingen uforståelig. De korrespondancer vi opdager, fungerer som metaforer, der bundter tekstens energier, så de ikke bar strømmer uregerligt.

⁸ Her ligger det nær å tenke på at Sigrid Undset anla en prakthage på Bjerkebæk og hvor hun kunne tilby husvære både for slektninger og andre.

⁹ Det kan også legges til at som deres fedres døtre skal de selv fortrenge mennene og føde nye guttebarn fram i slekten. Dette er særlig tydelig i de historiske romanene.

¹⁰ En scene fra Sankthanshaugen forteller om en kopling mellom gudsbegrepet og det "der oppe".

¹¹ En parallell finnes i dødsscenen i *Peer Gynt* der Peer forteller moren om reisen inn til Sankt Peters rike.

¹² Det pekes ofte på at i kvinners selvbiografier er konsentrasjonen rettet mot faren som de oppfatter som autoriteten, mens mødrene ignoreres.

¹³ Dette minner om en scene i Undsets første roman, *Fru Marta Oulie*, der bandasjen rives av, fordi kvinnen ville se det åpne såret.

Sigrid Undset - geni og tragisk skikkelse

**Sigrun Slapgard: *Sigrid Undset. Dikterdronningen*. Gyldendal 2007
Anmeldt av Elisabeth Aasen**

Stille og i sin egen ensomhet, uten den siste olje hadde Sigrid Undset forlatt livet.

I sin mektige biografi, *Dikterdronningen. Sigrid Undset*, får Sigrun Slapgard leseren til å se for seg det siste bildet av Norges store dikter, genial og ensom. Ambivalens, undring og en viss uro sitter igjen etter at boken er lukket. Har enda en biografi om Sigrid Undset kastet nytt lys over denne kompliserte dikterpersonligheten?

I 2007 kom Sigrun Slapgards bok, i 1993 ble Tordis Ørjasæters biografi, *Menneskenes hjerter. Sigrid Undset – en livshistorie*, utgitt, og i 1989 kom Gidske Andersons *Sigrid Undset – et liv*. Naturlig nok vekker en nobelprisvinner spesiell interesse og dikteren selv var ikke uproblematisk. Alle tre står i gjeld til Borghild Kranes bok *Sigrid Undset, Liv og meninger*, 1970, og til flere som har skrevet om Sigrid Undset, blant andre Nini Roll Anker og hennes bok om deres vennskap, og Arne Skouen om tiden i Amerika. Slapgard har dessuten fått med seg Liv Bliksruds analytiske liv og verk-bok i Ariadneserien, 1997, og Nan Bentzen Skilles innsiktsfulle arbeid, *Innenfor gjerdet. Hos Sigrid Undset på Bjerkebak*, 2003.

Ytre sett er det etter Tordis Ørjasæters solide, forskningsbaserte biografi lite å tilføye om Sigrid Undsets liv fra fødsel til krigsutbruddet i 1940, men Sigrun Slapgard har en noe annen vinkling. Hun har snudd enda flere steiner og brukt enda flere kilder, og hun stiller seg undrende til enkelte av Sigrid Undsets avgjørelser. Sigrun Slapgard har gjort et imponerende grundig arbeid, hun har sympati og respekt for sitt objekt – uten å vise overdreven diskresjon for dikterens negative sider.

Den hviteste flekken på kartet over Sigrid Undsets liv er historien om Svarstads ex-kone, Ragna Moe Svarstad. Borghild Krane forteller nøkternt at hun fikk arbeid som ekspeditrise i en Narvesen-kiosk, senere på et postkontor, mens barna kom på barnehjem. Senere har det vært nokså taust om hennes skjebne, vi vet at barna i lange perioder bodde hos Sigrid Undset.

Sigrun Slapgard går nærmere inn i historien, hun refererer skilsmisseavtalen, som er hårreisende (s.166). Ragna skal få beholde den yngste i to års prøvetid og Svarstad skal ha ansvar for de to andre barna. Fra utløpet av det tredje år har hun ”intet krav på bidrag”. Ragna er dømt til å mislykkes som mor, en kioskdame tidlig på 1900-tallet kunne ikke uten bidrag forsørge en familie på fire, og Svarstad var ingen faderlig, omsorgsfull type.

Det kan virke heroisk at Sigrid Undset insisterte på at barna skulle bo hos dem, en slags storfamiliedrøm, men den avgjørelsen er diskutabel. Sigrun Slapgard viser det problematiske ved denne situasjonen, hun påpeker at Nini Roll Ankers advarsel om hvor vanskelig det er for en stemor å erstatte en egentlig mor, møtte døde ører. Biografens spørrende holdning til ”smertefulle fakta i hennes eget liv, vissheten om at hun selv har bidratt til troløshet og svik av tre barn ...” (s. 171) deles av mange lesere. Selvsagt måtte det skjære seg, det var umulig å kombinere storfamilie og dikterisk virksomhet.

Sigrid Undset flyttet til Lillehammer og fikk sitt tredje barn, Hans. Hun omtaler ham som mammadalt, og ofte virker han som et avvist barn. Igjen er Sigrun Slapgard den samvittighetsfulle forsker som ikke lar pinlige situasjoner være tabu, forholdet til Hans reagerte både venner og familie på. ”Mens han irriterte moren ..., vakte det omsorg og bekymring hos andre i familien ...” (s. 288). Det skulle lite til før ørefikene haglet.

Før han fylte åtte år ble Hans sendt til Oslo til St. Sunniva katolske skole og internatliv, i totalt ukjente omgivelser og streng disiplin. Senere sa han at han ikke kunne tilgi moren at hun sendte ham dit. Det mest positive ved årene i Oslo var at han ble kjent med

faren, som han nå beundret. Det er prisverdig at Sigrun Slapgard går såpass grundig inn i Hans' historie, ikke minst fordi han har fått et blandet ettermæle. Men man behøver ikke være noen stor psykolog for å se at denne barndommen måtte sette spesielle spor.

Motsetninger mellom liv og lære er ikke noe ukjent fenomen, og Sigrid Undsets storslagne litterære produksjon står klippefast.

Sigrid Undsets innsats under krigen i USA har imponert mange, og om den siste tiden der forteller Arne Skouen. Her har Sigrun Slapgard gjort omfattende studier og utnyttet kildene på en forbilledlig måte. Hun tar blant annet opp forholdet mellom Sigrid Undset og hennes trofaste New York-forlegger, Alfred Knopf. Sigrid Undsets intense tyskerhat slo sterkt ut i denne tiden, til og med jødiske Alfred Knopf syntes det lå under hennes verdighet å komme med så hatske og agitatoriske utfall mot en hel nasjon.

Etterkrigstiden på Bjerkebæk er velkjent, Sigrid Undsets private historie måtte vekke sympati. At den tilbakestående datteren Mosse døde før krigen, var ventet og nok en lettelse. Yndlingssønnen Anders ble drept av en tysk kule, og den begavede, men urolige sjel Hans var den eneste overlevende. Og så klarte ikke organismen mer. Sigrid Undset var utslitt, ingen livsarvinger er igjen etter henne. Men ingen kan frata henne berømmelsen som en av verdens store diktere, og personene i hennes litterære univers lever videre.

Lesere er Sigrun Slapgard stor takk skyldig for å ha fått Sigrid Undset på banen igjen, og for en verdig fremstilling uten spekulative hentydninger.

Hasnes er fra Narvik; han er sivilingeniør og forsker med et sterkt skjønnlitterært engasjement og stor entusiasme. Han har skrevet flere av kapitlene i "I bøkernes verden", boka som er bakgrunnen for kvelden og foredraget.

Geir Hasnes

Sigrid Undset i bøkernes verden.

Forfatterinnen som boksamler, lesehest, bibliofil og evig kunnskapstørst

G. K. Chesterton, Sigrid Undsets yndlingsforfatter, uttalte en gang: "Det finnes ikke uinteressante ting, bare uinteresserte mennesker." Dette fyndordet passer utmerket når vi begir oss inn på Bjerkebak for å studere Sigrid Undsets bibliotek. Vi ser bredden og dybden i hennes mange interesser i hylle etter hylle stappfulle med bøker, i rom etter rom, ja, faktisk i hus etter hus. Det er fristende å påstå at Sigrid Undset ikke kjøpte sitt annet hus i 1924 for å skaffe seg arbeidsrom, men plass til alle bøkene som flommet inn. For de flommet nesten bokstavelig talt inn på Bjerkebak, dag etter dag, uke etter uke, måned etter måned, år etter år, og kan ikke ha tatt liten tid bare å administrere for henne.

Var Sigrid Undset **boksamler**, altså Samler med stor s? Eller var hennes bibliotek bare en naturlig konsekvens av at hun trengte bakgrunnsmateriale for sine bøker og artikler?

Det oppgis at boksamlingen ved Sigrid Undsets død var på ca. 10300 bind, og 1300 av disse, konsentrert om norrøne utgaver, var testamentert til Det kongelige norske videnskabs selskaps bibliotek i Trondheim. På Bjerkebak er der i dag ca. 9000 bøker. For den som er interessert i mer enn det kuriøse ved å gå og kikke i et annet menneskes bokhyller – hvilket jeg regner med samtlige som har lest så langt som hit i dette essayet er – så er det bare å gå til anskaffelse av den vidunderlige (for å si det med et Undsetsk yndlingsadjektiv) boken om hennes bibliotek som ble utgitt i fjor i forbindelse med åpningen av Bjerkebak for publikum. Den gir et imponerende overblikk over hennes mange interesseområder både innen fiksjon og fakta, fra spekulasjon til filosofi, fra teologi til skikk og bruk, fra byggeskikk til hagebruk, ad libitum. Men den kan nødvendigvis ikke ta med alt hun var borti – f. eks. er hennes interesse for kriminallitteratur ikke representert her.

Jeg har prøvd å regne meg frem til anskaffelsestakten til Sigrid Undset. Vi vet at hun leste masse fra hun var liten, og at hun etter at hun begynte å tjene penger, kjøpte seg bøker for det hun hadde til overs. Det oppgis at hun omkring 1925 hadde ca. 2000 bøker, hvilket gir at hun kjøpte 1,5 bøker i uken i snitt etter 1900 eller etter at hun var begynt å tjene egne penger, kanskje bare én bok i uken i mange år, men etter at hun ble gift både to og tre bøker i uken. Først etter at hun har kommet til Lillehammer i 1919 er det at hun bygger opp sitt bibliotek med tanke på grunnlaget for de bøker og artikler hun arbeider med, det er da innkjøpstakten går opp.

Vi vet også at Sigrid Undset returnerte fra USA i 1945 med ca. 4000 bøker som ble anskaffet i de fem krigsårene. Dette betyr at det hver eneste dag i uken inkludert søndager kom 2 ¼ bok i snitt inn i leiligheten hennes i New York. Unntar vi søndagene er tallet omkring 2,5. Så er det ikke for ingenting at Arne Skouen kan beskrive hvordan det er stier mellom bokstablene hennes mellom stuen, kjøkkenet, badet og soverommet.

Dermed gjenstår det ca. 4300 bøker som ble anskaffet i tiden 1925 til 1940 og tiden 1945 til 1949. Dette gir en vekst i boksamlingen i disse årene på sånn omlag 4-5 bøker i uken. Kanskje hun ikke samlet like heftig etter krigen som i hennes mest aktive år, men vi har ikke grunnlag for å anta dette heller.

Vi vet at Sigrid Undset ikke kjøpte alle bøkene selv. Hun fikk en masse frieksemplarer fra forlagene, noe som begynte da hun ble aktivt medlem av forfatterforeningen, altså før hun giftet seg i 1912. Vi vet også at mange forfattere, ikke minst utenlandske, forærte bøkene sine til henne. Imidlertid var hun flink til å sortere unna det hun ikke ville ha, og vi har ingen tall på hvor mange bøker hun forærte bort, vi kan bare anta at det var tusentalls gjennom årene.

Var Sigrid Undset **lesehest**, altså en som elsket lesning for sin egen skyld og som ikke kunne unnvære lesningen slik vi ikke kan unnvære mat og drikke?

Det er mange forskjellige slags lesehester. Noen traver gjennom verdenslitteraturen, jevnt og trutt, for de vet at her er det åndelig mat og bare å forsyne seg. Andre galopperer igjennom, de drives til å sette seg inn i skjønnlitteraturens store verker og stadig nye fagområder, de har en drivkraft til skattejakten blant bøkene som dem rundt dem oftest ikke forstår. Sigrid Undset var nok helst som en galopphest i så måte, hennes indre drivkraft til å finne ut av all ting er fremdeles usedvanlig sterkt representert i hennes bibliotek og slår en med undring mens en vandrer rundt og leser på bokryggene. Dette inntrykket er så ekstra sterkt fordi det ikke er det inntrykket hun ga utad. På fotografier ser vi en noe verdensfjern forfatter som har flyttet til en utkant av folkeskikken for å isolere seg med sine skikkelser fra en annen tid, der er ingen kommunikasjon mellom fotograf og motiv. I biblioteket derimot er hennes energi fremdeles bevart og vi skjønner at det er her den virkelige Sigrid Undset trer frem.

Som en ekte lesehest elsket Sigrid Undset å trave mellom bokhandlere og antikvariater hvor enn hun kunne finne dem på sine reiser. Språk var ikke noe problem for henne, hun kunne engelsk og tysk flytende og fransk og italiensk ikke mye dårligere. Hun gikk på skattejakt, ikke bare blant kulturminner, kirker og landskap, men også blant bokryggene i utallige salgshyller. Når vi ser hvor mange bøker hun hadde, skjønner vi at her er en side av henne som biografene hennes ikke har maktet å gripe. Hun korresponderte med bokhandlere og antikvarer, skrev ønskelister, leste kataloger og sendte bestillinger. Bare en samler vet hvordan man kan helt gå opp i dette.

Var hun så en **bokorm**, en som best karakteriseres som en som gnager seg gjennom en bok uten helt å få med seg alt, hvor det viktigste enten er å sluke bøker for å kunne briljere med hva man har fått i seg, eller det er en usløkkelig appetitt etter de samme enkle intriger og opplevelser på nytt og på nytt som i triviallitteraturen? Dette kan vi trygt se bort fra. I så tilfelle hadde hun ikke tatt vare på bøkene, hun hadde ikke trengt dem for å arbeide med dem, hun hadde ikke vendt tilbake til dem for å skrive om dem eller ut fra dem.

Var hun kanskje en **bokhamster**, en som finner trygghet i å hamstre bøker, i overfylte bokhyller, stabler på alle bord og på gulvene og ved sengen, på toalettet, på alle tenkelige steder? Neppe det heller, kanskje bare litt. For en bokhamster spiller det ikke så stor rolle hva bøkene handler om, for all tilgjengelig plass er til for å fylles. Man kvitter seg aldri med noe, for man kan jo få lyst til å lese det på nytt. For den del kjøper gjerne bokhamstere langt flere bøker enn de får lest, fordi der er så mange anbefalinger fra venner, bokklubber, stabelsalg, sommersalg, mammutsalg, brukthandlere som underpriser juveler, loppemarkeder, for den saks skyld søppelfyllinger. Sigrid Undset, derimot, kvittet seg med alt hun ikke ville ha. Det er en forunderlig høy kvalitet over hennes bibliotek, der er ikke mye dusinvare.

Man kan nok argumentere fra den psykologiske synsvinkel at et aspekt ved Sigrid Undsets kunnskapstørst hadde med hennes avdøde far å gjøre, og at det å eie bøker er jevngodt med å ha det trygt og godt, ettersom moren måtte selge deler av farens samling etter hans død. Det er nok ingen tvil om at Sigrid Undset så absolutt ikke følte seg uvel av bøkene som flommet inn slik de fleste kvinner ville følt det. Hun likte å eie bøker, for henne var bøker en selvsagt del av den verden hun levde i, de hadde sannsynligvis også en vesentlig symbolverdi gjennom den intellektuelle samhörigheten de ga henne. Men viktigst var selvsagt at de var innfallsporten til et rikere univers som alle kunne ta del i, men få gjorde. Det var hennes bevisste valg å bruke masse tid mellom permer, der følte hun seg hjemme, og der hadde hun også fortsatt kontakten med faren.

Men lesning har sin pris. For det første må man ha tid til å lese. Sigrid Undset regulerte dette selv. Hun var nok en nattleser fra starten av, og da ungene ankom, ble det nok mest kvelden og natten som ble benyttet. Men hun måtte etter hvert arbeide om natten etter at ungene var lagt, og på Bjerkebæk ble rutinen hennes at hun leste hele morgenen til ca. kl. 12 før hun stod opp. Hvordan hun ellers organiserte lesningen sin er usikkert, for hun må også ha brukt masse tid på å følge med i aviser og tidsskrifter. Dette er ulikt bokormen, som ikke følger med, men som gjerne sluker i seg triviallitteratur eller litteratur av typen 'far away and long ago'. Hun brukte også mye tid på å

engasjere seg rundt det hun leste. Hun reagerte på det, ofte så kraftig at det førte til debattinnlegg i aviser og tidsskrifter, eller det inspirerte henne til å skrive tildels lange artikler om bøkene eller forfatterne. Hun elsket også å lese høyt for andre. Og selv om hun ikke var så intens som Dickens i å lese opp fra egne verker, så leste hun både fra dem og andres bøker titt og ofte ifølge slektingene, og spesielt fra Chesterton, når hun fant formuleringer og avsnitt som var særlig gode. Så hun kan ikke ha vært en ensporet og antisosial bokorm.

Sigrid Undsets bokhyller har stått stort sett slik de ble forlatt ved hennes død. Ut fra bøkernes plassering ser vi at hun har brukt ikke liten tid på å sortere og plassere bøkene slik hun ønsket dem, engelsk litteratur i arbeidsrommet (hun hadde Chesterton i ryggen mens hun skrev), fransk litteratur på soverommet, norsk litteratur i stuene, guttebøker på guttenes rom, Luthers verker på øverste hylle i den kalde gangen – det var vel viktig å skjerme ungene fra smusslitteratur. Men jeg lurar på hvor hun hadde plassert de norrøne bøkene som ble skjenket bort. En av lesehestens store gleder er å sortere samlingen og bringe orden i den, så for å forstå Sigrid Undset, er det viktig å kunne forestille seg hvordan hun degget for bøkene inne slik hun degget for blomstene og hagevekstene ute.

Da gjenstår det viktigste spørsmålet: Ble alle bøkene lest?

Vi vet at et alminnelig belest menneske godt kan lese én lettere bok på en ettermiddag og kveld. Men da er der ikke mye igjen av dagen til ektefelle og barn, sosial omgang av alle slag, eller andre hobbyer og interesser. Fra 1900 til 1949 er der omlag 2500 uker. Sigrid Undset har sikkert lest mer enn én bok i uken, men etter 1920 begynner det å strømme for mange bøker inn til at hun kan ha fått med seg alt. Vi vet at hun gjerne fikk perioder hvor hun leste det hun kunne komme over av en bestemt forfatter, som med Robert Hugh Benson eller D. H. Lawrence. Men vi ser også at når hun har funnet en forfatter interessant, har hun anskaffet masser av den forfatteren uten nødvendigvis å få lest alt, noe som uoppskårede heftede eksemplarer vitner om.

En helt annen sak er at mye av Sigrid Undsets bibliotek består av faglitteratur, tykke leksika, tunge oppslagsverk, svære verker, bøker man må arbeide seg gjennom. Ingen leser gjennom *The Catholic Encyclopedia* i ett strekk, ei heller har man tid og mulighet til å pløye seg gjennom Thomas Aquinas' *Summa Theologia* uten avbrudd. Mye av dette er slikt som må studeres, tas inn i porsjoner, og dertil kommer at Sigrid Undset arbeidet med stoffet og brukte det mens hun skrev. Om ikke annet reduserer slikt lesehastigheten betydelig, noe som også 'gjenlesning' gjør. Hvis du er glad i bøker, vender du gjerne tilbake til dem.

Ut fra alt dette kan man resonnerer seg frem til at Sigrid Undset slett ikke fikk lest alt. Hvis vi estimerer at hun leste omlag to nye bøker i uken i snitt, stort og smått, kommer vi frem til ca. 5000 bøker. Det kan godt være at hun i perioder fikk med seg enda mer, som i Amerikatiden, men med tanke på hennes aktiviteter rundt lesningen, er det ikke svært sannsynlig. I Amerika reiste hun mye rundt og holdt taler og appeller, deltok i foreningsliv, traff venner og venninner, og arbeidet både tidlig og sent, så om hun var vekk fra unger og hagestell, ble det nok ikke mye mer tid til lesning.

Var så Sigrid Undset **biblioman**? Var det noe manisk over hennes samling og kunnskapstørst?

Svaret på dette får vi nok aldri. Det er neppe sunt for et vanlig menneske å samle så mange bøker, men på den annen side vet vi at det er mange mennesker som er reddet fra asyllet gjennom at de har en interesse de kan gå fullstendig opp i. Imidlertid vet vi også at det raskt kan snu fra at det er du som eier en samling til at det er samlingen som eier deg. All boksamling kan ta overhånd, all bibliomani kommer gradvis.

Men jeg har også snakket med storsamlere som har lagt frem det enkle regnestykke at de ikke har brukt mer på samlingen sin enn hva andre har brukt på tobakk, søtsaker, lørdagsaviser og den kulørte ukepresse. De har bare tatt vare på det de har kjøpt. Folk flest bruker pengene opp, samlere gjør bevisste valg om hva de vil plassere pengene i.

For det første hadde Sigrid Undset nok den holdningen at hun ønsket å ha bøkene tilgjengelig for en eller annen gang å få lest dem, kanskje til pensjonsalderen? For det andre var hun

så intenst engasjert i de emnene hun samlet stoff om, at hun *måtte* sette seg inn et helt forfatterskap eller gå til bunns i et spesielt emne. For det tredje brukte hun det hun fant i sin egen produksjon. Det finnes ingen annen forfatter i Norge, og for den saks skyld kan en lure på om det i hele verden finnes en slik forfatter, for hvem man kan lage en bok om forfatterens mangfoldige bibliotek som en innfallsport til forfatterens diktning. Så man kan nok unngå anklagen om bibliomani.

Det hevdes derimot ofte at Sigrid Undset var **bibliofil**. Dette betyr egentlig å være bokelsker, men som vi har sett over er uttrykket mangetydig, for det er så mange måter å elske bøkene på. Dessuten har begrepet gjerne blitt benyttet om dem som leter etter førsteutgaver, ekstra pene og spesielle utgaver, gjerne nummererte og signerte utgaver, for å gi et skinn av eksklusivitet.

Chesterton har sagt at barbari er nettopp det å foretrekke symbolet for hva det står for. Det å samle på bøker fordi de er pene og unnlåte å lese dem, er å være langt på vei mot barbariet. Det å foretrekke formen fremfor innholdet, eller å la formen være avgjørende for om en ønsker å ta til seg innholdet, er ikke å være en ekte bibliofil, men å helle mer mot bibliomani. Slik er de som ikke kan ha paperbackutgaver i hyllen og velger farge på skinnbindene som passer til gardinene og tapetet, langt på vei mot det intellektuelle snobberi. Slik var ikke Sigrid Undset. I hennes hyller er det lite som tyder på at hun har brydd seg om hvilke utgaver hun har fått tak i. Den norrøne litteraturen er et av unntakene, men dette gjelder nok mest fordi hun ønsket å finne forskjellige oversettelser og fremstillinger og sammenligne dem – og kanskje hun der også gled litt over i samlerens verden, hvor papir, trykkteknikk, innbinding, satsbilde og andre detaljer forteller en egen historie.

Men for all del, det er en fryd å se at hun tok vare på smussomslagene på alle bøkene hun anskaffet i USA. Smussomslag har blant samlere fått en egenverdi som vel aldri var tilsiktet, og i antikvariatene mangedobles i dag prisen på førsteutgaver fra før 70-tallet som har smussomslagene i god stand. Det er naturlig å tenke slik for en samler fordi smussomslaget presenterte boken for den tidens lesere, og den gir en tidskoloritt og stemning som forsvinner i moderne utgaver, med moderne papir, innbinding og skriftbilde.

Ser man på f. eks. Chestertons noenogfemti bøker i Sigrid Undsets hyller, er smussomslagene oftere med på de senere bøkene, mens de tidligere bøkene befinner seg hos henne i billigutgaver. Det ser ikke ut til at Sigrid Undset har samlet bevisst på førsteutgaver, men heller har gått etter å finne tak i mye av en forfatter hun først har blitt interessert i. Det betyr ikke nødvendigvis at hun ikke satte pris på pene bøker, tvert om, men hun gikk ikke spesielt etter slike utgaver.

Nå er det ren overtro å tro at en nyere teknologi er bedre enn en eldre bare fordi den er nyere, noe som ligger implisitt hos dem som spør om samleren ikke kan nøye seg med de nyeste utgavene av samlede verker eller billigbøker i paperback. Papiret i 80-tallsutgaven av Sigrid Undsets nåtidsverker er forferdelig dårlig og er allerede brunt og illeluktende. Paperbacker fra 60-tallet kan en bare kaste, for bortsett fra lukten av papir som blir til støv og den brune, ekle fargen, er skriftbildet noe bortimot uleselig. Ingen av Sigrid Undsets førsteutgaver frem til 60-tallet er i så dårlig stand enda så mye eldre de er. Typografi og annet bokhåndverk var også generelt bedre – eller penere – før. Så det er helt naturlig for en boksamler å bli bibliofil etter hvert, da man gjerne vil ha bedre utstyr på bøker man er glad i. Det ser imidlertid ikke ut til at Sigrid Undset ble bibliofil i denne betydningen heller. Hun har ikke gått etter dyrere og penere eksemplarer i første rekke, selv om det finnes mange bibliofilbøker i biblioteket. Hun har i første rekke gått etter innholdet.

For Sigrid Undset var evig **kunnskaptørst**. Hun får sine interesser for det norrøne, arkeologi og historie, kultur og fortidsminner, fra faren, som selv var så grundig interessert i alle disse tingene. Faren elsket Roma, var det da noen grunn til at hun ikke skulle føle det samme for byen og kulturen? Faren skriver bøker, var det da noen grunn til at hun ikke skulle gjøre det samme? Faren elsket å bli lest for, var det da noen grunn til at hennes barn og venner ikke skulle like det samme? Ja, hun hadde ikke trengt det dersom hun hadde vært en alminnelig unge, dersom ikke Sigrid Undset gjennom faren hadde fått dette uutslukkelige savnet etter en fantastisk verden. Man kan fantasere meget om hva tapet av faren betydde for henne. Men hun søkte faren i alt hun søkte, hun søkte ham i eldre menn enda så lite vi liker det, hun søkte ham i hans fagområder, hun

dro til Roma, og hun dro inn i bøkens verden, hun ga aldri slipp på ham, men videreførte det arbeidet og de interessene han hadde. Bøkens verden var for henne ikke bare kontakten med forne sivilisasjoners tenkere og forfattere, de var også den fortsatte kontakten med faren.

Så sier Sigrid Undset selv at hennes søken etter kunnskap og mening førte henne til romerkirken, den katolske og universelle kirke, som ga henne et fundament for all hennes søken og kunnskapstørst. Bøkens verden var veien til Kristus. Hennes lesning gjorde at hun ønsket samværet med Kristus mest av alt, som en kan lese av *Catherina av Siena*, hun hadde en mystikers holdning til Kristi kjærlighet, det er bare å se hennes oversettelser av de to bøkene av Robert Hugh Benson, og hun fant at den kristne forståelsen av mennesket og historien kastet lys over alt hun satte seg inn i, som en kan lese av hennes oversettelse av Chestertons *Det evige menneske*.

Gjennom å følge Sigrid Undset inn hennes bibliotek og bokverden skjønner vi mer av både henne og av den verden hun levde. Og det gjør til sist at vi skjønner mer av oss selv.

Jeg trenger ikke her skrive noe mer for å friste leseren til å anskaffe boken *Sigrid Undsets hjem Bjerkebæk. I bøkens verden*, redigert av Arnfinn Åslund, Kari Strand, Jan Haug og Anders Ole Hauglid, som kom ut på Maihaugens eget forlag i fjor. Dersom man skal lese en bok, bør man vite minst mulig om den på forhånd. Jeg har i det siste undret meg over filmtrailere fra 40- og 50-tallet som gjerne er inkludert på DVD-utgaver av klassiske filmer, for de gir jo vekk samtlige større scener og høydepunkt og røper altfor mye av handlingen. Kanskje de var nødt til dette for å få folk til å gå og se på filmene. Slik skal det ikke være med dette essayet. Praktboken har bare to iøynefallende feil. For det første er den for tynn til tross for sine omkring 200 sider i stort format. Det kunne vært så mye mer. For det andre ser det ut til at den ikke er tilgjengelig i vanlige bokhandler. Jeg har snakket med Undset-elskere som har dratt til Bjerkebæk ens ærend for å kjøpe boken – den fortjener større utbredelse. Jeg har lest sier og skriver én eneste anmeldelse, ingen i hovedstadspressen. Hvorfor er den ikke mer kjent?

I fjor var jeg på den årlige Chesterton-konferansen i St. Paul, Minnesota, for å holde foredrag om Chesterton og Sigrid Undset, for Chesterton og det engelske katolske miljøet betydde mye for henne. Da jeg i år var over på nytt med et annet foredrag, var der et litterært selskap som ba meg om å komme til dem i Stillwater, Minnesota, for å gi foredraget på nytt og svare på spørsmål og fortelle mer, for de hadde arbeidet seg gjennom flere av Sigrid Undsets bøker. Her fikk jeg også vist lysbilder fra Bjerkebæk og opplevd entusiasmen for henne på amerikansk vis, selv om dette selvsagt var farget av de mange norskamerikanerne i salen. Og et av de store spørsmålene både i fjor og i år var: Når blir boken om boksamlingen oversatt til engelsk og tilgjengelig for oss? La oss håpe det ikke går for lang tid, for interessen ute i verden for Sigrid Undset vil bare styrkes av denne innføringen i hennes verden.

Da jeg i 2006 var på samme Chesterton-konferanse for å foredra om mitt bibliografiske arbeid med ham, traff jeg en eldre katolsk pater og forfatter, Stanley M. Jaki, som nettopp hadde fått oversatt og utgitt Sigrid Undsets *Brev til en sogneprest* på engelsk. Fr. Jaki hadde lekt med tanken om å dra til Norge for å finne ut mer om Sigrid Undset, og jeg tilbød meg straks å hjelpe ham. Det førte til at vi i høsten 2006 befant oss på Bjerkebæk, hvor fr. Jaki ble overveldet over Sigrid Undsets bibliotek. Han hadde aldri forventet noe slikt, og det var morsomt å se en mann på over 80 år hoppe av fryd foran hyllene. Fr. Jaki måtte tilbake til Norge flere ganger i forbindelse med sin forskning, så det ble flere turer til Bjerkebæk, og han fikk mye hjelp av Sigrid Undset-kjennere i Norge, inkludert Bjerkebæks bibliografiske ekspertise. Så i året som fulgte hans første besøk ble *Sigrid Undset's Quest for Truth*¹ til, kanskje den beste bok jeg har lest om Sigrid Undset, og i hvert fall den beste som omhandler hennes katolske liv og tro. Den kommenterer også hennes kritikere, både mens hun levde og hva som har blitt skrevet siden. Indispensable!

---

¹ Stanley L. Jaki: *Sigrid Undset's Quest for Truth*, Real View Books, 2007, ISBN 978-0-9790577-6-2, viii + 299 sider.

Hei igjen. Jeg syntes jeg måtte lese gjennom stykket før jeg sendte det. Så da ble det litt finpussing her og der.

Når jeg leser gjennom stykket tenker jeg at der kanskje er for få konkrete eksempler. Skal jeg legge inn litt her og der?

Jeg håper at stykket er lesverdig til tross for en noe tørr tilnærming. Jeg har da også gått ut fra at leserne er vel bevandret i Sigrid Undsets liv og produksjon og at de ikke trenger å få ting inn med teskje. Men å beregne sitt publikum er ikke alltid like lett.

Så burde det da også være med noen bokhyllebilder. Jeg kan gjerne bidra.

Mvh Geir Hasnes

Henrik Keyser Pedersen er førstebibliotekar ved Universitetsbiblioteket i Oslo, og har nylig utarbeidet Nasjonalbibliotekets Sigrid Undset-bibliografi 1907–2007.

Henrik Keyser Pedersen

Essays i dragestil

Klassekampen 09.08.2008

Noen standpunkter er dyrere enn andre. I Tyskland var Undset større enn Hamsun, men i 40-årene talte hun sitt største marked midt imot.

”Om hundre år er allting glemt”, sa Hamsun og tok feil – igjen. Hadde han forutsett det desimalbaserte jubileumstyranniet som skulle forsøte norske kulturliv i statsråd Giskes regjeringstid, ville han trolig ha formulert seg annerledes: ”Om hundre og ett år er allting glemt” eller noe sånt. I år befinner forfatteren Sigrid Undset seg i dette glemselens binære limbo mellom hundre og hundreogett. 2007 var et Undset-år. Det ble feiret at Norges største kvinnelige forfatter debuterte for presis 100 år siden. I motsetning til Ibsen-året har ingen – meg bekjent – offentlig reflektert over hvorvidt Undset-året var en suksess eller ei. Forventningene var kanskje ikke de største, men selv på den bakgrunn må det være lov å konkludere at vi i 2007 var vitne til en både produktiv og kvalitativ høyverdig kulturdugnad for Sigrid Undset. Mange institusjoner var involvert. Fra mengden av Undsetiana bør man særlig fremheve det nye vakre publikumsbygget som ble åpnet på Bjerkebæk, Sigrid Undsets hjem på Lillehammer, samt Nasjonalbibliotekets utstilling av godbiter fra Håndskriftsamlingens omfattende Undset-materiale. NRK-journalist Sigrun Slapgard skrev dessuten en kritikerrost biografi om Nobelprisvinneren, og Nasjonalbiblioteket lanserte en ny Sigrid Undset-bibliografi på nettet. Det kan man da kalle feiring som peker fremover.

Den politiske Undset

Minst omtale har innsatsen til Undsets forlag Aschehoug fått. Men la oss dvele litt ved den, for i disse dager avsluttes jubileumsåret for forlagets vedkommende. Det settes punktum for et imponerende utgivelsesprogram: Undsets samlede skjønnlitteratur i 19 bind utkom i en revidert utgave i årene 2004–2007, og nå i høst kommer så det fjerde og siste bindet av Sigrid Undsets essays og artikler. Essayutgivelsen (2004–2008) er et stykke humanistisk grunnforskning av beste merke, levert av professor Liv Blikrud som har redigert og utvalgt de i alt 259 artikler på til sammen 3000 sider.

Nylig har Johan L. Tønnesson i *Hva er sakprosa* (2008) fremhevet denne utgivelsen som et ”siste viktig skudd på stammen» av norsk sakprosa”. Når Sigrid Undset er Norges kanskje viktigste kvinnelige sakprosaist, blir utgivelsen av hennes tekster ikke bare ”viktig”, men helt essensiell, og i dette tilfelle intet mindre enn en demokratisk bragd.

Bildet av Undset som en begavet leverandør av litterær middelalderrealisme trenger å bli supplert med et par andre. Hun er mer enn en ”tante Homer” slik forfatteren

Robert Musil, visstnok rosende, omtalte henne. Det er for øvrig et faktum at det hovedsakelig er kvinner som leser Undset. Skal norske menn få øynene opp for Sigrid Undsets storhet, er det mulig at den politiske og antifascistiske Undset, demokratiets og de svakes forkjemper, burde komme tydeligere frem.

Intet er bedre egnet til å korrigere et forfatterimage enn tekstlesning. Hvert av de fire essaybind rommer Sigrid Undsets produksjon i løpet av en tiårsperiode. I det første bind (1910–1919) var hun mest opptatt av feministiske spørsmål. I 1920-årene sto religiøse og historiske emner i sentrum. I 1930-årene ser vi en dikter som i kraft av sin posisjon og sitt samfunnsansvar i stigende grad politiseres. I møtet med det dagsaktuelle formuleres forsvaret for et kristent menneskesyn stadig oftere som en kamp mot nazisme og antisemittisme. Undsets kontante avvisning av enhver form for sosial- og rasehygienisk tenkning er til stede uansett hvilket tema hun griper tak i. I krigseksilet i USA 1940–45 var hennes virksomhet bestemt av oppdraget hun hadde pålagt seg selv: å være en soldat for Norge og de allierte ved å drive propaganda mot tyskerne. Tekstene fra denne perioden er forsvar for de vestlige demokratiske og humanistiske verdier. Flere artikler kretser om nordisk kulturhistorie og mentalitet som Undset setter i skarp kontrast til den tyske.

Essayisten Undset

Hvilken type essayist er Undset? Hun tilhører så avgjort ikke den funderende, selvkritiske tradisjon fra Michel de Montaigne. Snarere er hun et ekte barn av den moralske og retoriske tradisjon fra Francis Bacon. Et essay av Undset viser vei. Det tilbyr leseren et verdensbilde som man kan forkaste eller akseptere. Som debattant er hun slagferdig, suveren på grensen til det arrogante og knusende kunnskapsrik på en ofte underholdende måte. Hun er kort sagt en argumentasjonsmaskin av den typen som de færreste ønsker som motstander. Men selv når Undset benytter krigsretorikkens virkemidler, er hennes tekster så mye mer en blott propaganda. I essayistikken drar hun nytte av sitt fortellertalent og den psykologiske innsikt som gjorde hennes skjønnlitteratur verdensberømt. Språklig sett er Undset totalt ujålete. Til tider demonstrerer hun en formuleringssevne som har encyklopediske trekk. Hun strør om seg med tankevekkende begrepsavklaringer: ”Å være bigott betyr jo ikke at man er overbevist om at det man selv tror, er riktig og de andres tro er gal, men i å ha for lite menneskelig fantasi og innfølgelsevne til å kunne skjønne hvordan noen som er uenig med en selv, kan være det i god tro og full ærlighet.”

Allerede i 1924 ble hun omtalt som Norges mest lærde kvinne. Det essayistiske samvær med Sigrid Undset kan da også best sammenlignes med en audiens. Noen (menn) vil sikkert ha problemer med denne rollefordelingen. Men den ydmyke leser vil nyte godt av forfatterens spesielle dannelse: man behøver ikke være enig med Undset, men man slipper å føle seg klokere enn henne.

Hamsun versus Undset

I 1945 spør Morgenbladet Undset: ”Hva mener De om Knut Hamsun?” – ”Han kan vel ikke dømmes til døden for det han har gjort. Men han bør få fengselsstraff, og hans eiendom bør konfiskeres. Han burde sperres inne på et eller annet hjem.”

Har man først sagt Undset, må man ofte også si Hamsun. Det synes å være en kulturjournalistisk refleks. Senest i fjor høst munnet et NRK-program om Undset ut i en

Dagbladet-debatt om hvem av de to som var den største forfatter. Når det gjelder skjønnlitteraturen bør spørsmålet vel forbli evig ubesvart. Med essayistikken forholder det seg annerledes. Sakprosa må inneholde et element av etterprøvbart virkelighetsbeskrivelse som kan gjøre noen tekster bedre enn andre, uansett hvor godt de måtte være skrevet. Mange av de attityder og kynismer som i ly av den litterære fiksjons amnesti kan være så sjarmerende hos stilisten Hamsun, blir tilsvarende utrivelige når de forflyttes til den offentlige debatt.

I den norske skolen burde "Hamsun vs. Undset" være en tilbakevendende match i undervisningen. Ved hjelp av disse to åndshøvdinger kan man nemlig på pedagogisk vis anskueliggjøre viktige idéhistoriske, litterære og politiske fronter i mellomkrigstidens Norge.

"Look to Berlin", sa Hamsun og skrev en herostratisk nekrolog over Adolf Hitler mai 1945. I boken "Norsk Utefront i USA" om nordmenns krigsinnsats utenfor Norge forteller Sigmund Skard at Undset ble hyllet av USAs president Franklin D. Roosevelt som "legemliggjørelsen og åndeliggjørelsen av alt det nobleste og beste og tapreste i dette store rare landet". Roosevelts kjente diktum "Look to Norway" var ikke minst inspirert av nettopp Undsets innsats for de allierte under krigen.

Å si at Undset og Hamsun sto "på hver sin side" under krigen blir direkte tamt. Ned til minste detalj representerer de de absolutte motpoler i den verdikampen som Andre Verdenskrig var innleiret i. Man kan betrakte dem som norsk litteraturhistories svar på yin og yang. Undsets rake rygg kaster en evig skygge over Hamsuns innsats under krigen.

Hvis Undset var mann

Forfatteren Ebba Haslund har tidligere poengtert at Undset selvsagt ville hatt en helt annen kanonisk status i Norge om hun bare hadde vært mann. Da ville hennes ekstreme belesthet ha vært et aktivum. Kanskje man ville ha reist en statue av henne i Oslo sentrum. Hennes sosiale omsorg ville helt sikkert ha blitt taksert høyere. At Hamsun gav litt penger hist og her til en trengende sjel blir i biografi etter biografi fremhevet som et vesentlig karaktertrekk. Hos Undset er den type medmenneskelighet så selvfølgelig at den blott registreres – som de nyvaskede skjorter i mannens klesskap. Også litteraturhistoriografien er kjønnnet. Hamsun var riktignok sjenerøs. Han gav sin nobelmedalje til Goebbels. Undset solgte sin til inntekt for Finlandshjelpen. For Nobelpengene kjøpte Hamsun Nørholm, mens Undset gav pengene til allmennyttige formål. Yin og yang.

Ossietzky-saken anskueliggjør også hvorfor Undset og Hamsun er ild og vann i norsk idéhistorie. Den tyske pasifist og journalist Carl von Ossietzky (1889-1938) satt fra 1933 i konsentrasjonsleir anklaget for spionasje og antinasjonal holdning. Han hadde avslørt den hemmelige tyske opprustning under Weimar-republikken, den som ble åpent fortsatt under Hitler. For sitt fredsskapende arbeid ble Ossietzky av Den Norske Nobelkomité tildelt fredsprisen for året 1935. Tildelingen var uhyre kontroversiell og splittet opinionen. I Aftenposten refset Hamsun Nobelkomiteen og raste mot jøden Ossietzky. 33 medlemmer av Forfatterforeningen, deriblant den nyvalgte formann Sigrid Undset, ønsket ikke at Hamsuns holdninger skulle bli stående som representativ for norske forfattere generelt, og de rykket ut med en protest mot Hamsun. Dette var den største politiske krisen i foreningens historie. Landets forfattere stilte seg bak henholdsvis

Hamsun og Undset. På det avgjørende møte i Forfatterforeningen falt 44 stemmer til fordel for Hamsun, Undset fikk 74 stemmer.

Hamsuns begeistring for Tyskland og Hitlers interesse for Hamsun kan lett føre til den kortslutning at man retrospektivt tillegger tyskerne en forkjærlighet for Hamsun. I dag er det nok slik at Hamsun er mer populær enn Undset i Tyskland, men studerer man opplagstallene fra mellomkrigstiden, kommer det overraskende nytt frem. Kornelia Vogt-Praclicks "Bestseller in der Weimarer Republik" fra 1987 er interessant lesning i så måte. Den opplyser at Undset solgte langt mer enn Hamsun i 20-årenes Tyskland. Opplagstallene for *Kristin Lavransdatter* og *Olav Audunssøn* er på nesten en halv million. Det finnes i perioden bare én eneste tysk forfatter som selger mer enn Undset, nemlig Erich Maria Remarque. Disse fakta nyansere også bildet av datidens Tyskland. En antikrigsroman, *Intet nytt fra Vestfronten*, og *Kristin Lavransdatter* var altså de to største bestselgere i årene før Hitlers maktovertagelse. Remarques bøker ble brent, og Undset ble raskt forbudt. "Jeg hadde en stjerne hos det tyske folk", skrev Hamsun 1949 i *Paa gjengrodde stier*. Sant nok, men det hadde den antifascistiske Undset også.

Tyskerhat

Mens resepsjonen av Ibsen og Hamsun i Tyskland er veldokumentert, synes forholdet til Tyskland å være et mer sparsomt beskrevet tema i Undset-forskningen. Noen har påpekt det urimelige, ensidige og fordomsfulle i Undsets tyskerhat. Med henvisning til Undsets bruk av nasjonale karaktertrekk har den tyske litteraturviter Heiko Uecker påvist at hennes antinazistiske retorikk minner om nazistenes. Ekte formalister værers et paradoks her. Man glemmer lett at i kampen mot demokratiets fiender må demokrater til tider gripe til udemokratiske midler. Intoleransen må møtes med intoleranse. Undsets tirader mot den romantisk syke tyske sjelen er på en måte retorikkens svar på bombardementet av Dresden: grusom på historisk avstand, men der og da hadde det en funksjon som det går an å legitimere. Undset var en nådeløs realist. Hun hadde liten tro på pasifisme. I et essay fra 1946 stiller hun spørsmålet: "Hvor mange år forlenget det krigen at de landene som virkelig tror at fred er bedre enn krig, ikke var rustet til å forsvare freden?"

Bøker er til for å leses. I betraktning av at disse essaybindene er fremtidens referanse- og oppslagsverk for alle som vil vite noe om den tenkende Undset, bør de også bedømmes som praktisk verktøy for potensielle lesere. Og her svikter det. Bind 1 på 442 sider kan fremdeles leses. Men med sine 1004 sider mellom to stive permer er bind 3 forferdelig uhandterlig. Før side 49 fikk jeg krampe i venstre tommel. Og ve den stakkars student som vil ta en kopi av et par sider! Her får man absolutt ikke følelsen av å sitte med et standardverk i hendene.

Ellers er apparatet rundt tekstene solid. Mengden av ordforklaringer og kryssbibliografiske referanser er holdt på et fornuftig nivå. Liv Blikstruds innsiktsfulle etterord til hvert av bindene hadde fortjent en egen anmeldelse.

"Jeg har levd i dette landet i tusen år", lyder et kjent Undset-sitat. Etter utgivelsen av disse fire essaybind forstår man at sitatet også kan peke fremover. Det er noe veldig fortrøstningsfullt ved den tanken at det kanskje også om tusen år vil finnes nordmenn som kan lese og forstå Sigrid Undsets verker. Men hvorfor vente så lenge?

Inge Eidsvåg er født i 1947 på Hitra i Sør-Trøndelag. Han er cand.philol. med historie hovedfag og har vært lærer i grunnskolen, ved Ringve gymnas og ved Nansenskolen på Lillehammer. Der var han også rektor i perioden 1986–98. Fra 1999 har han vært lektor ved samme institusjon.

Inge Eidsvåg er en flittig bidragsyter til bøker, tidsskrifter, aviser og NRK. Han er fast spaltist i lokalavisene Hitra/Frøya og Gudbrandsdølen/Dagningen og fra august 2008 i DNTs medlemsblad Fjell og Vidde.

Han har redigert seks essaysamlinger og skrevet bøkene **Henders gjerning** (1993), **I livets labyrint** (1996), **Læreren. Betragtninger om kjærlighetens gjerninger** (2000), **Når livet kaster skygger. Refleksjoner om mening, omsorg og trøst** (2002), **Forunderlige øyeblikk** (2003), **Menneske først!** (2004), **Den gode lærer i liv og diktning** (2005), **Stille stemmer – indre bilder. Om lesningens velsignelser, farer og fryd** (2007) og **Tanker ved treklaveret** (utkommer sept. 2008).

I 1992 fikk Inge Eidsvåg "Brobyggerprisen" for sitt arbeid med å skape forståelse mellom mennesker med ulike religioner og livssyn, og i 1997 ble han tildelt "Kulturprisen for Gudbrandsdalen". I 2005 fikk han "Forsoningsprisen" for sitt dialogarbeid for demokrati, menneskerettigheter og fredelig konfliktløsning på Balkan.

Inge Eidsvåg

”Det var freden jeg ville” Ossietzky, Hamsun og Undset

To diktere – to verdener

Den 8. september 1945 trykker *Morgenbladet* et intervju som journalist Ruth Alvsen har med Sigrid Undset. ”En kan merke at årene har tatt på henne,” skriver hun. ”Det er noe tungt og dypt alvorlig over skikkelse og øyne. Håret er stramt tilbakestrøket med et blått bånd om. Det har stenk av sølv.” I intervjuet kommer de også inn på Knut Hamsuns rolle under krigen, og journalisten spør om Hamsun burde få dødsstraff? Hun svarer: ”Han kan vel ikke dømmes til døden for det han har gjort. Men han må jo få fengselstraff og hans eiendom konfiskeres. Han bør vel sendes i forvaring på ett eller annet hjem.”

”Hadde De ventet noe slikt av Hamsun?” spør så journalisten. ”Ja,” svarer Undset, ”nettopp av ham hadde jeg ventet noe slikt. Han har jo aldri skrevet om noe annet enn sine mindreverdigheitskomplekser, og om kremmernasjonen England og herremenneskene nede i Tyskland.”

Et verdenshav skilte bokstavelig talt Sigrid Undset og Knut Hamsun under krigen. Et hav skilte dem også før krigen. Og etter krigen. Den ene hatet engelskmennene og elsket tyskerne, den andre dyrket engelskmennene og hatet tyskerne. ”England må ned i kne. (...) Hvorfor skal den lille øya sitte som en rotte på flesket,” skrev Hamsun. ”Måtte, måtte, måtte det ikke bli sten tilbake på sten i Tyskland, og at de som lever etter invasjonen får hva de fortjener,” skrev Undset. Den ene ble krigsflyktning i Amerika og kjempet derfra med penn

og munn for et fritt Norge. Den andre ble boende på sin gård og sendte sin Nobelpris-medalje til Joseph Goebbels. Han reiste til Hitler for å tale Norges sak på sin måte. To ting forente de to nobelprisvinnerne: de var begge steile og stolte – og de skrev noen av verdenslitteraturens største romaner.

Sigrid Undset fikk sitt tyskerhat inn med morsmelken. Hennes danske mor, Charlotte Gyth fra Kalundborg, tilhørte en prestefamilie som var tyskerhatere helt tilbake til 1864. Det var året da den prøyssisk-østerrikske hær rykket inn i Holstein. Krigen sluttet med at Danmark måtte avstå Slesvig, Holstein og Lauenburg.

Knut Hamsun fikk sitt englandshat inn med farens og morbrorens fortellinger i barndommen. I den lutfattige familien ble det fortalt om hungersårene under Napoleonskrigene, om vintrene i 1812 og 1813, da englenderne blokkerte alle havner slik at folk verken fikk matkorn eller såkorn. Og var det ikke britene som hadde tvunget dansk kongen til å avstå Norge som krigsbytte ved Kiel-freden i 1814? Og til å betale krigserstatning på tre millioner riksdaler i 1819? Sult, krig, rå makt og englendere, det hang sammen, ifølge de voksne. Den lille gutten, Knud Pedersen, lyttet og lærte.

Sigrid Undset og Knut Hamsun hadde støtt sammen i den norske offentlighet lenge før Ossietzky-saken. Lørdag 16. januar 1915 skrev Knut Hamsun en artikkel som ble trykt på *Morgenbladets* førsteside under overskriften "Barnet". Bakgrunnen var at en ung pike som hadde drept sitt nyfødte barn, ble dømt til bare åtte måneders fengsel. Hamsun krevde dødsdom. "Hæng begge forældrene, rensk dem ut! Hæng de første hundrede av dem, for de er håpløse," skrev han.

Den 10. februar tok han opp igjen temaet og raste mot den vrangsnudde situasjon at det for oldinger og idioter ble bygd palasser, mens barnehjemmene levde i armod og barnemorderskene gikk løs.

Da rykket Sigrid Undset ut (18.02. 1915). Hun åpnet sitt innlegg slik: "Jeg fritar på forhånd hr. Hamsun fra å forstå meg." For hva visste vel han om kvinner som ikke var i stand til å ta seg av sine egne barn? Det er den nakne fortvilelse som driver en mor til å drepe sitt barn, skrev hun. Morsfølelsen er like sterk hos henne som hos andre mødre. Sigrid Undset skildrer så pinen og fortvilelsen hos fattige kvinner som føder i dølgsmål, som er alene, som ikke ser håp – og som derfor dreper barnet sitt, slik kvinner "har gjort til alle tider, i alle folkeslag". Hun tror ikke at strengere straff vil redusere problemet. Og hva med barnefedrene og deres ansvar? Om dem vil hun ingenting si: "Jeg overlater det til hr. Hamsun, som er mann – til mennene i det hele."

Hamsun svarer i sin mest polemiske tone: "At hun gidder sitte og skape seg slik til! Jeg synes slet ikke at fru Undsets meninger er så ualmindelige og uforståelige når man først finder frem til dem i hendes opstyltede tale." (04.03. 1915) Når det gjaldt hennes argumenter om at strengere straff ikke ville redusere antall barnemord så lenge det ikke ble gjort noe med de dypere sosiale årsaker, svarte Hamsun slik: "Fruen kan visst gå ut fra, at hun farer vild her, utsikten til en lang straf klemmer ganske godt, for ikke å nevne utsikten til strikken – strikken klemmer avgjørende." (Honorarene for disse artiklene i *Morgenbladet* ba Hamsun måtte bli sendt anonymt til et barnehjem. Og i et brev til norske politikere ber han om at det blir bevilget mer penger til barnehjemsbarna.)

En beslutning som skapte storm

Om ettermiddagen den 23. november 1936 sendte Norsk Telegrambyrå ut følgende melding: "*Det norske Stortings Nobelkomite har tildelt Carl von Ossietzky Nobels fredspris for 1935 og Carlos Saavedra Lamas Nobels fredspris for 1936.*"

Derved hadde Nobelkomitéen fattet en beslutning, som ga gjenlyd over hele verden. Det var ikke Carlos Lamas som skapte bølgene. Allmennheten visste knapt hvem denne

argentinske utenriksministeren var, langt mindre hvorfor han fikk prisen. Nei, i sentrum for oppmerksomheten sto den tyske pasifist og redaktør Carl von Ossietzky.

Dagen etter sendte nazistenes propagandaminister, Joseph Goebbels, ut et kort kommuniqué: ”Tildelingen av Nobels fredspris til en notorisk landsforræder er en så uforskammet utfordring og fornærmelse mot det nye Tyskland at det vil bli gitt et tilsvarende tydelig svar.” Hvorpå den tyske fører personlig forbød enhver tysk borger – for all framtid - å motta noen av Nobels priser.

To dager senere kom det telegrafisk beskjed til den tyske sendemann i Oslo fra utenriksminister von Neurath om å gi uttrykk for ”Riksregjeringens største overraskelse over den beslutning som er truffet av det norske stortings Nobelkomité med hensyn til fredsprisutdelingen”. På bakgrunn av dette oppsøkte den tyske minister i Oslo, herr Sahn, utenriksminister Koht og beklaget seg over tildelingen - som ”en bestemt og villet fiendtlig handling mot mitt land”.

Også her hjemme var reaksjonene sterke. *Aftenposten* skrev samme dag: ”Det norske folk har ikke hatt noe med utdelingen å gjøre. Fredsprisen er blitt brukt som en utfordring og et kårdestøt mot annerledes tenkende. Den blir overlatt til smilet, hvor den rettelig hører hjemme hos en overlegen nasjon.” Lengst gikk *Norges Handels- og Sjøfartstidende*. De krevde at man valgte en ny Nobelkomite: ”Handlinger som oppholdstillatelse for Trotskij og denne Nobelprisutdelingen river ned for Norge det vår idrettsungdom, våre forretningsmenn og våre sjøfolk bygger opp.”

Fra konservative kretser i Sverige strømmet også protestene inn. Nobels slektninger skrev at tildelingen var i strid med Alfred Nobels hensikter med sin donasjon. (Av åpenbare grunner var man avskåret fra å spørre innstifteren om så var tilfelle.) Den internasjonalt berømte svenske vitenskapsmannen Sven Hedin uttalte at det gode svenske navnet, som hadde gått over hele verden, nå ble misbrukt. For å avverge framtidige blundere, foreslo Hedin at Stortinget burde fratas retten til å velge Nobelkomitéen. Disse viktige vervene burde skjøttes av ”opartiska, objektiva, svänska män”.

Hvem var han?

Hvem var Carl von Ossietzky? Han ble født den 3. oktober 1889, det samme året som en annen berømt tysker, Adolf Hitler, skrek ut sine første utydelige ordre. Han var av adelig slekt, men det hadde gått nedover med familien og foreldrene levde i småborgerlige kår. Faren, som var yrkessoldat og funksjonær, døde da sønnen var to år gammel. Mora stammet fra en from katolsk familie. Carl var hennes eneste barn, og det sies at hun gjerne hadde sett ham velge klosterlivet.

Ossietzky kom tidlig med i den pasifistiske bevegelse. Det sto i skarp kontrast til den vanlige holdning hos tyske ungdommer i årene før første verdenskrig, da de militære ble dyrket som den statsbærende kaste. De hadde skapt den tyske stat og hadde slått arvefienden Frankrike i 1870-71. Hvert år ble seieren feiret med vaiende faner og musikk, og skolen banket inn de bismarckske kardinaldydene *Pflicht*, *Manneszucht* og *Diziplin*. Å kritisere offiserstanden var jevngodt med landsforræderi.

Det var denne heroiseringen av rå makt Ossietzky vendte seg mot. Det enkelte menneskets stemme ble overdøvet av taktfaste tramp. Refleksjon og argumentasjon måtte vike for blinkende bajonetter.

I 1913 fikk han sitt første møte med domstolene. Bakgrunnen var at en løytnant i Zabern hadde gått løs på noen sivilister med sabel, fordi de ikke hadde hilst høflig nok. Dette opprørte Ossietzky, og han skrev en skarp avisartikkel, der han kritiserte den preussiske militarismen. Løytnanten slapp selvfølgelig tiltale, men Ossietzky fikk en kortere dom, som han riktignok slapp å sone.

Under 1. verdenskrig tjenestegjorde Ossietzky som infanterist, senere korporal, på Vestfronten. Her opplevde han på nært hold de forferdelige slakteriene. Titusener soldater kastet inn på begge sider og meiet ned, mens avisene rapporterte: "Intet nytt fra Vestfronten". Han medvirket i det han senere kalte "keiserens forbrytelser". Han opplevde krigen som "dirigert og organisert mord", og han trodde ikke at dette ville bli krigen som gjorde slutt på alle kriger.

I 1918 vendte to ukjente korporaler, begge 29 år gamle, tilbake til et Tyskland i sosial og økonomisk krise. Begge var fast bestemt på å kaste seg inn i kampen om utformingen av det nye Tyskland. Carl von Ossietzky vendte tilbake til det radikale Hamburg. Han kvasset sin penn. Adolf Hitler kom til det konservative München. Han uttalte noen ord, som senere ble hugget i stein på det nye rikets praktbygninger: "Ich aber beschloss Politiker zu werden." Den første skulle bli den sistes offer.

Redaktøren

Den hæren som Hindenburg ledet hjem i 1918, hadde mistet to millioner soldater. Titusener var såret og lemlestet. Men til tross for dette, hæren og generalstaben var intakt. Det var de sivile politikerne som, i den berømte jernbanevogna i Compiègne-skogen den 11.11. kl. 11, hadde undertegnet kapitulasjonserklæringen. Slik oppsto den såkalte "dolkestøtslegenden" – myten om at det var politikerne som hadde overgitt seg og derved dolket de militære i ryggen. "Novemberforbryterne" ble de senere kalt av Hitler.

Weimar-republikken ble opprettet i et samfunn uten spor av demokratiske tradisjoner. På papiret så den vakker ut, men papir er et skjørt materiale. Tyskland var i revolusjonære krampetreknninger, og det ene kuppforsøket avløste det andre. Republikken ble angrepet både fra høyre og venstre. Den eneste maktfaktoren som kunne forsvare den var Riksvernet (Reichwehr), ledet av den iskalde og dyktige Hans von Seeckt.

Versailles-traktaten hadde forsøkt å binde den tyske militærmakt. Riksvernet skulle maksimalt kunne bestå av 100.000 soldater. Men i virkeligheten ble den organisert som en arme bestående av høyt utdannet befall, som med letthet kunne kommandere millioner den dagen allmenn verneplikt igjen ble politisk mulig.

For én ting var bestemmelsene i Versailles-traktaten, noe annet var det hemmelige militære program som Riksvernet hadde. Det ble finansiert av poster på statsbudsjettet, som var kamuflert som sivile prosjekter. Hemmelige rustningsprogram ble diskret pakket inn som sivile produkter. Et tysk flyvåpen ble bygd opp, blant annet gjennom en hemmelig avtale med Sovjetunionen (1922), der Luftwaffes flygere fikk trene på russiske flyplasser. Lite ante vel vertskapet at elevene en dag skulle vende tilbake og praktisere sine kunnskaper.

Omgåelsen av Versailles-traktaten var derfor ingen nazistisk oppfinnelse. Slikt trivdes utmerket også i den demokratiske Weimar-republikken.

Ossietzkys dilemma var dette: Hvor skulle hans lojalitet ligge? Hos Tysklands politikere ("right or wrong my country") – eller hos sin egen samvittighet? Det var samvittigheten og de folkerettslige forpliktelsene som kom til å veie tyngst.

I 1919 begynte Carl von Ossietzky å utgi et pasifistisk ukeblad i Hamburg. Året etter ble han kalt til Berlin som sekretær for "Den tyske fredsforening". Han var også med å stifte den internasjonale organisasjonen "Nie wieder Krieg". Samtidig med dette var han journalist i forskjellige aviser og tidsskrifter. I 1924 ble han bedt om å bli medredaktør i *Die Weltbühne*, opprinnelig et litteratur- og teatertidsskrift, grunnlagt av den skarpe kritikeren Siegfried Jacobsohn. Etter hvert som situasjonen i Tyskland utviklet seg fra vondt til verre, engasjerte tidsskriftet seg stadig mer i den politiske debatt.

I 1927 ble Ossietzky eneredaktør for *Die Weltbühne*, et lite, uanselig hefte på 48 sider, trykt på billig avisepapir. Om dette tidsskriftet skrev Sigurd Hoel at det i disse årene ble

”den våkne samvittighet i Tysklands politiske liv”. Det var her Ossietzky skulle øve sin viktigste gjerning.

Ossietzky kjempet på mange fronter: mot antisemittismen, mot dødsstraff, mot den aggressive nasjonalismen, mot kommunistenes diktaturplaner. Men aller viktigst var kampen mot Riksvernet og den traktatstridige opprustningen. Han ble trukket for retten og fikk bøter, men uttalte selvbevisst: ”En kan dømme oss - i dag, i morgen, i overmorgen. Vi skal nok tåle det. Vi setter vår stolthet inn på *ikke* å bli forbedret, men tvert imot mer energisk, skarpere, solidere, seigere.”

Ved riksdagsvalgene i 1930 økte nazistene sine mandater fra 12 til 107. Riksvernets kadre var på offensiven. Ossietzky beskrev dem slik: ”I neven: slåsshanske, gummikølle eller dolk og revolver. I lommen: ”Deutsche Zeitung”. I skallen: intet annet enn det enkle slagordet ”Ut med jødene!” Slik er det de drar ut til det store germanerslag.”

Den 23. november 1931 ble Carl von Ossietzky dømt for spionasje. I en artikkel med overskriften ”Luftigheter om luftfart”, hadde hans tidsskrift *Die Weltbühne* påvist at transportministeriet hadde en avdeling ”M” med klart hemmelige militære formål. Hensikten var å bygge opp et tysk luftvåpen i et obskurt samarbeid med det sivile flyselskapet Lufthansa. For å avdekke disse forholdene hadde tidsskriftet bare brukt åpne kilder.

Ossietzky fikk ett og et halvt års fengsel. Dommen vakte oppsikt også utenfor Tysklands grenser. I mai 1932 lukket fengselsporten seg bak ham. Da var en benådningssøknad, undertegnet av et stort antall tyske kulturpersonligheter, blitt avslått av rikspresident Hindenburg.

Saken ble tatt opp i Riksdagen, og etter et drøyt halvår ble Ossietzky sluppet fri. Det skjedde to dager før julaften og skyldtes et juleamnesti for politiske fanger.

Ossietzky hadde tatt av ti kilo og nervene var i spenn. Av sine venner ble han oppfordret til å forlate Tyskland. Passet var ikke inndratt, så han sto fritt til å reise. Men Ossietzky valgte å bli. ”De finner meg ikke så lett, jeg har ingen navneplate på døra heime,” sa han.

I januar 1933 overtok Hitler den formelle makt i Tyskland. En måned senere (27.februar) brant Riksdagsbygningen. For nazistene var det signalet til den store terror.

Samme kveld spiste Ossietzky aftens hos noen venner. De ba ham om ikke å gå hjem den natten. Men oppfordringen var forgjeves. Han trodde ikke de ville finne ham. Han hadde jo ikke noe navneskilt på døra.

Tidlig neste morgen ble Ossietzky arrestert. Nazistene trengte ikke noe navneskilt for å finne ham.

Konsentrasjonsleirfangen

Etter lange og smertefulle forhør ble han den 6. april sendt til konsentrasjonsleiren Sonnenburg. Forfatteren Erich Mühsam, en av Ossietzkys medfanger, fikk smuglet ut noen dagboknotater. De viser at fangene etter ankomsten ble satt til å grave sine egne graver. Da var de allerede gjennomprylt av brutale forhørere. Ei uke etterpå fikk Ossietzky sitt første hjerteanfall.

Fem uker deretter ble verdenspresesen innbudt til å besøke noen få, og for anledningen nysminkete konsentrasjonsleire. Der kunne de - i nærvær av fangevoktere - få veksle noen ord med fangene. Den amerikanske reporteren H. G. Knickerbocker fikk - under SS-mannens vaksomme blick - snakke noen ord med Ossietzky. Han har gjengitt samtalen slik:

- *Hvordan går det Dem her?*
- *Bra.*
- *Hvordan er behandlingen?*

- Å, bra.
- Og maten?
- Også bra.
- Får De lesestoff?
- Ja.
- Kan man sende Dem bøker?
- (Ossietzky kaster et fort blick på SS-vakten) Ja, gjerne.
- Har De noe spesielt ønske?
- Jeg ønsker meg i grunnen intet spesielt. – Send meg forresten noen verker om straffemetodene i middelalderen.

I februar 1934 ble han overført til konsentrasjonsleiren Papenburg-Esterwegen, ikke langt fra den hollandske grense. Leiren lå i et fuktig myrlandskap. Her ble Ossietzky satt til å bære stein. Da han vaklet under de tunge bøkene, ropte vokterne til ham: "Vi burde gi deg en på kjeften, men deg snakkes det jo om." Det at verdensopinionen stadig var opptatt av ham, forlenget nok hans liv, men det sparte ham ikke for lidelser.

Den første som lanserte idéen om fredsprisen til Ossietzky, var visstnok Berthold Jacob, Ossietzkys nære medarbeider i *Die Weltbühne*. Hensikten var både å hjelpe Ossietzky og vekke verdensopinionen. Willy Brandt, senere tysk kansler og fredsprisvinner, var en av dem som kastet seg inn i kampanjen. Det samme gjorde teologen Karl Barth, fysikeren Albert Einstein, dikteren Thomas Mann – og en rekke andre. Her hjemme nedla Mimi Sverdrup Lunden et stort arbeid for Ossietzkys kandidatur. Det samme gjorde Nini Roll Anker, Sigurd Hoel, Helge Krog og Arnulf Øverland. Alle visste at tida var knapp og at Ossietzkys liv var i fare.

I oktober 1935 fikk en sveitsisk representant for Det Internasjonale Røde Kors adgang til leiren. Han het Carl Burckhardt og har i boken *Meine Danziger Mission* gitt en rystende beskrivelse av fangen:

Etter ti minutters venting kom to SS-folk, som mer slepte og drog enn ledsaget en liten skikkelse. Et skjelvende, dødsens blekt vesen, som virket helt følelsesløst, med et opphovnet øye, tennene øyensynlig slått inn, og som slepte på et brukket og dårlig helet ben. Jeg gikk bort til ham og rakte ham hånden, men han tok den ikke. "Avgi melding!" skrek leirkommandant Loritz. En uartikulert, lav lyd kom ut av strupen på det forpinte mennesket. "Trekk Dem tilbake!" sa jeg til Loritz.

"Herr von Ossietzky," sa jeg. "Jeg bringer Dem en hilsen fra Deres venner. Jeg representerer Det Internasjonale Røde Kors, og er her for å hjelpe Dem – så langt det er mulig."

Ingen reaksjon. Foran meg, så vidt i live, sto et menneske som var nådd til den ytterste grense for hva det kunne tåle. Uten et ord til svar.

Jeg trådte nærmere. Nå fyltes det ene, seende øyet med tårer, og lespende, avbrutt av hulk, sa han: "Takk. Si til mine venner at det er slutt med meg, snart er det forbi, snart er det slutt – det er godt slik." Så føyde han til, ganske stille: "Takk. Jeg har fått nyheter en gang. Min hustru har vært her en gang. Det var freden jeg ville. (Ich wollte den Frieden)."

Så kom skjelvingen igjen. Ossietzky bukket nesten umerkelig på den store, tomme leirplassen, og gjorde en bevegelse som om han ville stille seg i giv akt og avgi sin melding. Så gikk han møysommelig, skritt for skritt slepende på sitt onde ben, tilbake til sin brakke.

Hamsuns angrep

En måned etterpå, den 22. november 1935, offentliggjorde Knut Hamsun sitt voldsomme angrep på Ossietzky i avisene *Aftenposten* og *Tidens Tegn*. Under overskriften "Ossietzky" skrev den verdensberømte dikter og nobelprisvinner bl.a.:

"År efter år skjer det henvendelse til de tyske myndigheter om å frigi Carl von Ossietzky fra konsentrasjonsleiren i Oldenburg. De tyske myndigheter har hittil ikke tatt notis av det.

År etter år skjer det henvendelse til den norske Nobelkomité om å tildele Ossietzky fredsprisen. Får han denne pris, kan han dermed sprenges ut av konsentrasjonsleiren, tross Tysklands motstand.

Det er kanskje ikke helt av veien å minne om at hr. Ossietzky kunne ha forlatt Tyskland både før og etter at nazismen hadde tatt makten. Men det ville han ikke. Man regnet med at folk ville skrike opp når han ble satt fast. Og han regnet ikke feil. (...)

Hva om hr. Ossietzky heller hjalp til litt positivt nu i denne svære overgang, da hele verden flekker tenner mot myndighetene i det store folk han tilhører? Hva vil han - er det den tyske opprustning han nu som fredsvenn vil demonstrere mot? Så denne tysker heller at hans land fremdeles lå knust og nedverdiget blandt landene, prisgitt fransk og engelsk nåde?"

Hamsuns innlegg skapte en storm av protester. Først ute var Nordahl Grieg, som samme ettermiddag ga følgende svar i *Dagbladet*:

"Vi har hatt et par diktere hvis ord er nådd ut over landene, de har vært vår stolthet når de reiste seg mot underkuelse og urettferdighet: "Selv verden sto stille med lyttende blick, når horn-tonen gikk."

Nå har Knut Hamsun løftet arven, han har slynget et brev ut over verden, det store tyske folk er blitt krenket, det har forsvar behov.

Der sitter en mann, Ossietzky, i konsentrasjonsleiren Oldenburg, sperret inne fordi han arbeidet for freden. Han kunne ha flyktet, men valgte å bli, fordi verden skulle minnes om at det er straffbart å kjempe mot krig. (...)

Horn-tonen går, her er en stor norsk dikter som går til angrep på deg, han er en modig mann, han har valgt sin motstander med omhu, der du ligger kneblet i konsentrasjonsleiren.

Han vil ha glemsel omkring deg. Men kanskje vil det være en av de tingene vi ikke glemmer - den store verdensberømmtheten som spør, og mannen i fangedrakt som ikke kan svare."

Peter Egge var nå formann i Forfatterforeningen. Sigrud Undset var styremedlem og dessuten formann i foreningens litterære råd. Hun kastet nå hele sin prestisje inn på å få vedtatt et samlet forfatteropprop mot Knut Hamsun, der forfattere som hadde blitt oppfattet som vennlig stemt overfor Tyskland, bl.a. Olav Duun, også måtte bli med. Andre stridigheter ble lagt til side og 33 forfattere samlet seg bak uttalelsen som var rettet direkte mot Knut Hamsun:

"Undertegnede norske forfattere mener at all diktningens verdi og livsrett i siste instans beror på at den er et uttrykk for ånd, og at forfatterne derfor, uansett deres holdning til dagens og tidens stridsspørsmål, må hevde åndsfrihetens prinsipp uavkortet. Med all vår beundring for Knut Hamsuns diktning må vi derfor uttale vår beklagelse over at den mest berømte blant nulevende norske forfattere, fri, velhavende og i enhver henseende betrygget, går til angrep mot en mann som sitter i tysk konsentrasjonsleir

ene og alene fordi han har hatt sine meningers ubetingede mot, og med sitt liv gått inn for dem. Vi beklager at Knut Hamsun finner det tilbørlig å ta til orde mot en forsvarsløs og målbundet fange til fordel for et enemektig politisk styre, som har drevet eliten av tyske forfattere, Hamsuns kallsfeller i landflyktighet.”

Dette oppropet ble nektet tatt inn i *Aftenposten* og *Tidens Tegn*. I stedet skrev *Aftenposten* på lederplass: ”Om de velmenende underskriverne som har latt seg lede i band av Helge Krog og hans marxistiske kompani, bør man helst anvende Skriftens ord: Tilgi dem, for de vet neppe hva de gjør!”

Oppropet fra Forfatterforeningens medlemmer fikk et etterspill. Eivind Mehle rykket ut og mente at når tre styremedlemmer, Sigrid Undset, Kristian Elster og Paul Gjesdahl, hadde skrevet under, var oppropet å tolke som et politisk utspill fra Forfatterforeningen. Og Forfatterforeningen skulle jo være upolitisk. De tre styremedlemmene svarte med å stille sine plasser til disposisjon og forlangte avstemning. De fikk et overveldende flertall, 77 mot 44 stemmer. (På Forfatterforeningsne årsmøte i desember 1935 ble Sigrid Undset enstemmig valgt til formann.)

I Studentersamfunnet gikk Arnulf Øverland til aksjon. Dagen etter Hamsuns angrep vedtok 300 studenter en ”henstilling til Knut Hamsun at han oppgir sine famlende forsøk på politisk forfatterskap, hvor han har alt å lære av konsentrasjonsleirfanger Ossietzky, for eksempel samfølelse, menneskelighet, mot og verdighet. (...) La oss huske Dem som den som skrev *Sult*, *Pan* og *Markens grøde*, og ikke som den som angrep forsvarsløse menn og verdensfreden”.

Som mottrekk vedtok Den Konservative Studentforening en resolusjon hvor de takket Hamsun for hans våkenhet og for at han hadde skåret gjennom alt vrøvlet og hykleriet: ”Aldri har De vært mer i pakt med tidens unge. Den nasjonale ungdom slutter også i denne sak opp om sin store åndelige høvding.” Foreningen henstilte til ”forfatterne Nordahl Grieg og Arnulf Øverland å reise til verdens største militærmakt, Russland – verdensrevolusjonens, klassekampens og klassehatets hjemland – og der oppta et *virkelig* arbeid for freden”.

Fedrelandslaget Anders Lange, han som senere stiftet Anders Langes parti til sterk nedsettelse av skatter og avgifter, skrev direkte til dikteren på Nørholm: ”Jeg har i disse uendelige år av ergrelse aldri blit så glad som ved å lese Deres artikkel om den fordømte svindleren der nede i Tyskland.”

Også Herman Wildenvey forsøkte å komme nobelprisvinneren til hjelp. I et innlegg i *Tidens Tegn* (07.12.1935) hevdet han at Hamsuns kritikk av Ossietzky egentlig bunnet i at Hamsun ikke hadde satt seg skikkelig inn i saken. Han hadde ikke fulgt utviklingen i Tyskland godt nok de siste årene. Derfor hadde han oppfordret Ossietzky til å støtte sitt fedreland på samme måte som nordmenn støttet Norge i 1905. Wildenvey trodde ikke at Hamsun var nazist; heller ikke at det hadde vært hans mening å håne en konsentrasjonsleirfange. ”Nazistene har ført ham bak lyset, de er jo likeså veltalende og flinke til slikt som andre partier.”

Men et slikt forsvar skulle Hamsun ha seg frabedt. To dager senere svarer han i *Tidens Tegn*: ”De skal ikke undskylde meg, jeg skal ikke undskyldes. Jeg leser aviser, og vet hvad jeg skriver om.” Hamsun sier at han ikke har fått en eneste henvendelse om Ossietzky fra Tyskland. Her hjemme hadde det imidlertid vært en del ”skrik og skravl”, uten at det hadde gjort særlig inntrykk på ham. Han gjentar sin tidligere oppfordring om at Ossietzky burde støtte sitt fedreland: ”Han vilde ikke alene bli mer tysk på det, men også mer menneske.” (09.12.1935)

Derved hadde Knut Hamsun sagt hva han hadde å si og trakk seg ut av den offentlige debatt om saken. Men det er ingen grunn til å tro at han skiftet standpunkt.

Mens norsk presse syder av debatt for og imot Ossietzkys kandidatur, gir en medfange denne beskrivelsen av ham:

”Ikke et menneske lenger, men et vandrende lik. Det var ham ikke mulig å stå stille et eneste sekund, hendene rystet, munnen kunne ikke lenger forme ordene til en sammenhengende samtale. Øynene lå i dype hulninger, han var så godt som død for omverdenen. Til en arbeidsytelse av noe slag var han ubrukbar. De barbariske mishandlinger som han i tidens løp hadde gjennomgått i Gestapos torturkamre, hadde nådd sin hensikt: Carl von Ossietzky var gått fysisk til grunne.”

Ingen Nobels fredspris ble utdelt i 1935. Nobelkomitéen ville tenke seg om.

Men omverdenen glemte ikke Ossietzky, og kampanjen for ham fortsatte. I 1936 kom det inn hele 86 forslag om hans kandidatur. Sakte, men sikkert gikk det også opp for de tyske makthaverne at hvis Ossietzky døde i konsentrasjonsleiren, ville det kunne bli et propagandamessig tilbakeslag. På Görings ordre ble det framskaffet en helseattest, som var ytterst alarmerende. Raskt ble Ossietzky overført til et fengselsykehus i Berlin, der han kom under behandling.

Da Göring forsto at mulighetene var økende for at Ossietzky ville få fredsprisen, innkalte han fangen til Gestapos hovedkvarter. Der forsøkte Hitlers nestkommanderende å få Ossietzky til å underskrive en erklæring om at han ikke ville ha noe med pasifismen utenfor Tyskland å gjøre – og at han på forhånd frasa seg Nobels fredspris. Hvis han gjorde det, ble han lovt umiddelbar frihet og 500 riksmark hver måned resten av livet.

Men Ossietzky lot seg ikke bestikke. Verken løfter eller trusler nyttet. Den lille og fysisk nedbrutte mannen svarte: ”Jeg var, jeg er, jeg forblir pasifist.”

Så bar det tilbake til fengselet. Kort tid etter ble han overført til et privat sykehus i Berlin.

Nobelprisen

Før Nobelkomitéen fattet sitt vedtak i 1936, besluttet både utenriksminister Halvdan Koht og Venstres formann og parlamentariske leder, Johan Ludwig Mowinckel, å trekke seg fra komitéen. Grunnen var at det lett ville kunne bli misforstått og føre til at regjering og Storting ble gjort ansvarlige for komitéens avgjørelse. Komitéen besto nå av professor Fredrik Stang (formann), skipsreder Bernhard Hanssen og dr. Chr. L. Lange. Som varamedlemmer møtte overrettssakfører Axel Thallaug og redaktør Martin Tranmæl. Det var disse fem menn som, den 22. november 1936, besluttet å tildele Carl von Ossietzky Nobels fredspris for 1935. En journalist nådde ham på telefonen på sykehuset og meddelte ham nyheten. Selv fikk han sende et telegram til Nobelkomitéen: ”*Takknemlig for den uventede heder.*” *Carl von Ossietzky.*

Da tildelingen ble kjent, skrev Nordahl Grieg: ”Det var en manifestasjon av rettferdighet som fra vårt folk gikk ut over jorden. En rolig stemme som fengselet hadde prøvd å kvele, fikk igjen tale til en verden som er sinnsyk av angst og hat.” *L’Air Nouvelle* i Paris skrev: ”Det er en handling som vil få sin plass i historien når det en gang skal gis en skildring av det 20. århundres sivilisasjon.” Og dikteren Thomas Mann sa at dette var ”en av de få gode nyheter jeg har fått på mange år”. Men i *Aftenpostern* kunne vi lese: ”Et enkelt komité-feilgrep som prisutdelingen i år utvilsomt var, burde ikke få varige konsekvenser av nogen art. Dertil var handlingen for ubetydelig.”

Carl von Ossietzky fikk ikke reise til Oslo for å motta prisen og holde nobeltalen den 10. desember. Han var for farlig for makthaverne. Men det var også en annen stol som – mot sedvane – sto tom da seremonien fant sted: kong Haakon den 7s. Ingen begrunnelse forelå fra slottet, men det ryktes at kongen denne gang var lite fornøyd med komitéens avgjørelse.

Ossietzky fikk heller aldri prisbeløpet (ca. 100 000 riksmark). Det ble svindlet bort av uhederlige mellommenn. Hovedmennene ble stilt for retten. Ossietzky samlet nok krefter til å vitne mot underslagerne. Og da rettens formann ba ham om å kommentere fredspristildelingen, med en ledsagende og advarende bemerkning om at ”her sitter verdenspressen med nyspissede blyanter”, svarte Ossietzky, rolig og selvbevisst: ”Jeg spurte meg selv: Er du virkelig verdig denne prisen, eller er det bare en politisk demonstrasjon? Så tok jeg et overblikk over mitt liv, og kom til at jeg ikke var helt uverdig.” (”Nicht ganz unwert.”)

Det var Ossietzkys siste offentlige uttalelse. Hallvard Rieber-Mohn skriver:

”Alle ilder var brent ut – alle kamper utkjempet. Sinnets adel, de store talenter, den ubøyelige karakter og den rettskafne lidenskap, så vel som en stor sum unevnelige lidelser munnet ut i disse stille og ydmykt selvbevisste ordene: ”- nicht ganz unwert”. Det febersyke mennesket hadde fred med seg selv.”

Ringens sluttet

To unge norske pasifister fikk møte Ossietzky på dødsleiet. Den norske ingeniøren Finn Lie og hans kone Inger reiste i påsken 1938 til Berlin med et ungdommelig håp om å finne ham. De visste at Ossietzky led av langt framskreden lungetuberkulose. De visste også at to engelske leger – begge kvekere – hadde vært i Berlin uten resultat.

Det eneste ekteparet Lie visste, var at han tidligere var blitt vist fram for en del av verdenspressen på Krankenhaus Westend. Derfor dro de dit, men ble som ventet bryskt avvist. Sykehuset hadde ingen pasient ved dette navn. Finn Lie sa at han visste at Ossietzky hadde vært der, og at sykehuset derfor måtte ha et kartotekkort. Det hadde man i Norge. Det virket. (Norge skulle ikke slå Tyskland på systemer og logistikk!) Finn Lie fikk se Ossietzkys journalkort, men der sto ikke noe om hvor han var videresendt. Nederst i kortets høyre hjørne hadde imidlertid noen skrevet med svak blyant: ”Nordlandstrasse 6.”

De tok trikken ut til fattigkvarteret Pankow. Bak et plankegjerdet lå en rekke brakker ved siden av en forfallen mursteinsbygning. De spurte ei vaskekone om Carl von Ossietzky var der. Hun pekte på en av brakkedørene. De banket på, og Maud von Ossietzky kom ut – først forskrekket og redd for om de var journalister. De beroliget henne med at de var fredsvener fra Norge og at de hadde hilsener med. Hun fortalte at mannen var alvorlig syk, men at han sikkert ville hilse på dem.

Synet som møtte dem var deprimerende. Rommet var på 3 x 4 meter, fuktig og med en tredør rett ut i gårdsrommet, ikke akkurat egnet for en tuberkulosepasient. Møblementet besto av to jernsenger og en pinnestol, under sengene lå noen gamle koffertene. Ved fotenden sto en bokhylle med noen få heftede bøker. På veggen over hang et innrammet ordspråk: *Durch alle Niederlagen und alles Unglück leuchtet doch die Hoffnung wie ein ewiger Leitstern.* (”Gjennom alle nederlag og all ulykke lyser dog håpet som en evig ledestjerne.”)

Finn Lie og kona ble sittende hos ekteparet Ossietzky i flere timer. Maud laget te, men det var så vidt den syke greide å holde koppen. Ossietzky var forbausende godt orientert om hva som foregikk både i og utenfor Tyskland. Han var overbevist om at krigen ville komme og at Tyskland var i ferd med å forberede seg på den. Om sin egen sykdom sa han at han antakelig var blitt infisert med tuberkulosebakterier, siden ingen i familien hadde hatt sykdommen.

De kom også inn på Knut Hamsun. Ossietzky var kjent med Hamsuns angrep på ham, som var slått stort opp i tyske aviser. Finn Lie la ikke fingrene imellom når han omtalte Hamsuns politiske engasjement, men Ossietzky bare vinket ham av: ”Jeg kjenner ham ikke som menneske, bare som den fantastiske dikter.” Han fortalte at Hamsun var en av hans

yndlingsforfattere. Han hadde skrevet en hyldningsartikkel om ham i *Die Weltbühne*, og han hadde lest alle hans bøker. Når den siste, *Ringens sluttet* (1936), kom på tysk, måtte Finn Lie love å sende ham et eksemplar. Og – hvis han noen gang møtte Knut Hamsun, måtte han hilse ham. Fra en stor beundrer.

Ossietzky var så svak at han innimellom måtte lukke øynene og hvile, før han igjen greide å fortsette samtalen. Så måtte de norske besøkende gå, men de lovet å komme snart igjen.

Da ekteparet Lie kom hjem til Norge, forsøkte de å finne noen som kunne hjelpe Ossietzky. Dr. Hans Jacob Ustvedt, den senere kringkastingssjef, sa seg villig til å reise til Berlin sammen med en annen lege. Før de rakk å gjennomføre planen, kom meldingen om at Ossietzky var død – den 4. mai 1938. Tysk telegrambyrå sendte ut en kort melding og skrev at ”våren hadde øvd en ugunstig innflytelse på pasientens tilstand”.

Bisettelsen var enkel. Bare Maud, dr. Dosquet med frue og to Gestapo-vakter var til stede. Siden Ossietzky ikke var medlem av noe kirkesamfunn, ble det heller ikke holdt noen preken. På kisten var det ingen kranser, bare en bukett blomster sendt av det unge ekteparet i Norge. (Den tok Gestapo-vaktene med seg.) Organisten spilte – etter Ossietzkys ønske – ”Åses død” og ”Solveigs sang”.

Fikk Knut Hamsun noen gang hilsenen fra Ossietzky? Ja. Like før krigen traff Finn Lie tilfeldigvis dikteren i en heis i en bygård i Pilestredet. Finn Lie tenkte at en slik anledning ikke ville by seg igjen. Han gikk ut i samme etasje som Hamsun, stanset ham og sa at han hadde en hilsen til ham fra Ossietzky.

”Fra hvem?” spurte den døve dikteren og bøyde seg framover. ”Fra Carl von Ossietzky,” ropte Finn Lie så høyt han kunne inn i øret på ham. ”Jeg kjenner ingen ved det navn, jeg kjenner ingen ved det navn,” svarte Hamsun og fortsatte bortover korridoren.

Slik ender historien om de to nobelprisvinnerne: dikteren og konsentrasjonsleirfangen. I bakgrunnen står den tredje nobelprisvinneren. Hun skulle også måtte betale en høy pris for sin ”ubøyelige karakter” og ”rettskafne lidenskap”. Men det er en annen historie.

Litteratur

Hoel, Sigurd: *Tanker i mørketid*. Gyldendal, 1945.

Kolloen, Ingar Sletten: *Svermeren*. Gyldendal, 2003.

Kolloen, Ingar Sletten: *Erobreren*. Gyldendal, 2004.

Rieber-Mohn, Hallvard: *Ossietzky. En studie i sivilt mot*. Aschehoug, 1974.

Slapgard, Sigrun: *Dikterdronningen*. Gyldendal, 2007.

Ørjasæter, Tordis: *Menneskenes hjerter: Sigrid Undet – en livshistorie*. Aschehoug, 1993.

Dessuten bygger jeg på samtaler jeg hadde med Finn Lie på 1990-tallet, på en kronikk han skrev i *Dagbladet* den 20.08.1988 – og på et lengre upublisert notat fra 1989.

Planter i Sigrid Undsets hage

I et brev til Ninni Roll Anker skrev Sigrid Undset følgende: ”Jeg synes det må være det deiligste – det næstdeiligste i verden, nei det tredje deiligste at kunne grave et lite trø ned i jorden etsteds og så med nogen grund formode at en selv skal få se det vokse seg større.” Sitatet sier noe vesentlig om Sigrid Undsets forhold til planter og forståelsen av hager. For det er jo nettopp det en hage handler om, å følge planter fra år til år. Noen planter kun en kort tid, andre planter i mange tiår. I brev til Astrid av Geijerstam i mars 1926 formulerer Sigrid Undset dette slik: ”Det er alltid vilt spennende å bo midt inne på opplandet, naar varen kommer – at se hva som har klart sig og hva som er strøket med.”

Sigrid Undset leide Bjerkebæk i 1919 og kjøpte eiendommen i 1921. Da stod det to hus der, Røssumstua og Gjestehuset. Arealene rundt husene var i det alt vesentlige beite for hester og kyr, og vi vet at beitedyr gikk helt innpå vinduene de første årene. Det var nødvendig med en del bygningsmessige utbedringer og hun ønsket seg større plass. Hun kjøpte Daleggstuen og fikk satt den opp i 1922-24.

Parallelt med utviklingen av bygningene anla hun hagen. Bilder fra 1926 viser en komplett, nyanlagt hage på forsiden av husene ned mot det som i dag er Nordseterveien. Bildet viser frukttrær, bærbusker, roser og stauder. Vi vet også at det på et areal langs bekken var poteter og grønnsaker, og at Sigrid Undset hadde urter. Bak huset var det også staudebed og grasarealer og det var en fjellhage.

Da Bjerkebæk ble fredet ble både husene og hagenalegget omfattet av fredningen. Anlegget er fredet fordi det er forfatteren Sigrid Undsets hjem. Det er dette hjemmet slik hun skapte det som er restaurert og rekonstruert. Det er hennes valg, så langt det er mulig å kjenne dem, som skal være synlig i Bjerkebæk slik det fremstår i dag.

Sigris Undset ønsket å anlegge en hage som stod i stil med de brune tømmerhusene. Hun ville at formgivningen av hagen skulle ta utgangspunkt i den tradisjonelle bondehagen i distriktet. Samtidig ser vi i dag at hun formet hagen sin i tråd med tiden hageareal som var nyformalismen. I denne hagestilen var bugnende staudebed, temahager, murer, terrasser, singelganger og tørrmurer med putedannende stauder, vanlig. Alle disse elementene finner vi igjen i hagen på Bjerkebæk.

Hagen på Bjerkebæk ble videreutviklet i hele perioden fram til 2. verdenskrig. I brev til sønnen Anders 26. mai 1936 skriver hun bl.a.: ”Saa som iaar har det aldrig vært med løkplanter. Tette tepper an sneklokker og scilla, digre kranser av perlestikker – og nu blomstrer pinseliljene nedover havegangen, kirsebærtrærne staa som skyer, heggen er i fuldt flor. Løitnanshjerterne har begynt, de blaa iris viser knopp- eg enda er vi bare i slutten av mai”.

BILDE AV LØYTNANTSHJERTE HER

Da krigen kom måtte Sigrid Undset flykte og tyskerne inntok Bjerkebæk. Både hus og hage ble brukt og mange planter forsvant. Etter hjemkomsten i 1945 ble eiendommen satt i stand, men noe i kraften av engasjementet for hagen var nok svekket. Allikevel skriver hun i brev til Pett Sievers i mars 1948: ”Har en glede av blomster, så har en da ialdfald altid litt trøst om verden er aldrig så full av bekymringer. Jeg skjønner ikke hvordan folk klarer sig som ikke bryr sig om å stelle enten i haven eller med potteplanter.”

Da det offentlige overtok eiendommen i 1998, var hagen mest å betrakte som et villnis. Trær og busker var ikke beskåret på årevis, bedene var gjengrodde og kjøkkenhagen for lengst borte. Krattskogen var i ferd med å gjøre sitt inntog i hagen. Hovedformen og

hoveddisponeringen var allikevel fremdeles tydelig. Noen planter hadde også overlevd den tornerosesøvn hagen hadde vært i. Snøklokker, scilla, astrantia, dagliljer og mårtagonliljer ble oppdaget ved første registrering, roser og snøbær likeså.

BILDER AV SCILLA, ASTRANTIA, DAGLILJER OG MÂRTAGONLILJER HER.

Hagen ble grundig registret i to sesonger og det ble utarbeidet en planteplan. Andre året dukket nye stauder opp. Det var convolvulus, lungeurt, knoppurt og tysbast. Noen akeleier, forglemmegei og krokus dukket også etter hvert fram.

BILDER AV DISSE PLANTENE HER.

Vi må forvente at Sigrid Undset på samme måte som alle andre hageinteresserte fikk planter fra naboer og kjente. Hun tok også med seg planter fra mange av sine reiser, og hun kjøpte planter fra gartneri. Vi vet at hun bl.a. har hatt følgende planter i hagen sin: Anemone, aruncus, asters, bergenia, campanula, convolvulus, iris, keiserkrone, løytnantshjerte, pion, duebær, primula, reinfann, riddersporer, rudbechia, talictrum, valmuer, veronica.

Mange av disse plantene er skaffet og finnes i dag i bedene på Bjerkebæk. Restaurering av en hage er imidlertid en kontinuerlig prosess og det gjenstår fremdeles arbeid før hagen framstår slik den var på Sigrid Undsets tid. Men dette er også det spennende med en hage, - den kan utvikles og kompletteres og detaljeres etter hvert som ny kunnskap legges til den kunnskapen vi allerede har.

Det er fascinerende å tenke på hva Sigrid Undset skrev i brev til Gösta av Geijerstam i februar 1923: "Til vaaren skal jeg faa plantet frukttrær og busker – og saa får jeg haabe at jeg har selvkritikk nok til at se det selv, naar jeg ikke mer kan skrive godt og at (eple)trærne til den tid er fremvoksne saapas, at jeg kan sitte paa torvet paa Lillehammer onsdager og lørdager og sælge frugt og grønsager om somrene. Det glæder jeg mig saan til!"

Kilder:

- Manus til hagevandring på Bjerkebæk, Marit Brandtsegg, mai 2002
- Sigrid Undset sin hage på Bjerkebæk, registreringer og plan for restaurering. Feste as, aug. 2001
- Det tredje deiligste, Maihaugenstipendet 2000, Marit Brandtsegg

Det mangler bilder og latinske navn. Bør være fargefoto.

Marit

Undset-biografi:

Sigrun Slappgard gav i 2007 ut biografien *Sigrid Undset – Dikterdronningen*, som fikk stor oppmerksomhet.

Sigrun Slappgard

Ukjente Undset-brev opna nye dører

Biograf Sigrun Slappgard fortel om Jarl Hemmer-breva som dukka opp i samband med skrivinga av *Dikterdronningen*, biografien om Sigrid Undset. Årets Undsetforedrag halde på Lillehammer under Norsk Litteraturfestival, Sigrid Undset-dagene 2008.

Det skal ha vore ei feit samling brev og manusutkast som gjekk opp i røyk natta før Sigrid Undset flykta opp Gudbrandsdalen aprildagane 1940. Gode skildringar frå desse dramatiske dagane har vi både frå henne sjølv og dei som var saman med henne under flukta. Men ingen har kunna fortalt oss nøyaktig kva det var diktaren og formannen i Forfattarforeininga let flammene ete opp denne natta. Vi veit berre at vi mista nokre nøklar til å få full kjennskap til liv og gjerning.

Vi mista også heilt sikkert sjansen til å leite i andre retningar etter biografiske opplysningar enn der det har blitt leita før. – Eg har eit døme: For ei tid tilbake, mens eg var i innspurten med manus til *Dikterdronningen*, vart eg oppringt av ein norsk historikar, Bodil Katarina Nævdal, som spurte om eg kjente til ei større samling Undset-brev i Finland? Nærmare bestemt i Åbo Akademis bibliotek. Eg måtte svare nei, ikkje ein gong Undset-ekspertisen kjente til at det fanst ei slik brevsamling. Dei fleste Undset-breva var stila til forfattaren Jarl Hemmer, eit fåtal til kona Saga Hemmer, kunne historikaren fortelje.

At Sigrid Undset hadde hatt så pass tett kontakt med den finske forfattaren, var

ukjent både for meg og tidlegare biografar. Og kven kunne tenkt seg at denne brevvekslinga hadde gått over heile tjuufem år? I Handskriftsamlinga i Oslo finst berre eit fåtal brev med referanse til Jarl Hemmer og ingen indikasjon på tett og personleg kontakt.

Eg visste jo at Sigrid Undset hadde hatt kontakt med den leiande finsk-svenske forfattaren i samband med det nordiske forfattarsamarbeidet. Men eg hadde ingen nøkel som peika i retning av eg burde leite i arkiv i Finland, slik eg hadde hatt andre nøklar til å leite i ulike arkiv i USA, til dømes. Forklaringa er sjølvsagt at Sigrid Undset blant anna fyrte opp med dei mange breva frå nettopp Jarl Hemmer før ho flykta over til Sverige og USA. Dei to hadde stått saman i kampen mot fascisme og nazisme, og det siste året før tyskarane marsjerte inn i Norge hadde dei to stått sterkt saman for Finlands sak. At det den 9. april 1940 var tre små finske barn på Bjer-

Sigrun Slappgard.

kebæk, hang nettopp saman med Sigrid Undsets tette utveksling med sin finske kollega Jarl Hemmer. Derfor hadde ho også all grunn til å la "bevismateriale" som kunne kompromittere kollegaen, gå opp i røyk.

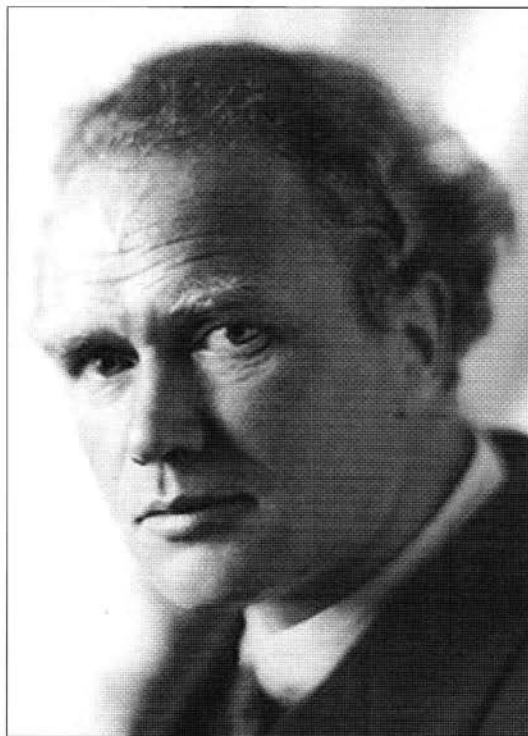
Så og seie alle av Jarl Hemmers brev til Sigrid Undset er derfor borte. Men så kom altså dette tipset frå ein historikar som forska på noko heilt anna. Så tilfeldig kan biograf-jakta på nytt stoff av og til vere. Brått sat eg med ei stor brevsamling med mange nye opplysningar, mange av breva i Sigrid Undsets krevjande handskrift sidan brevvekslinga starta fire år før ho gjekk til innkjøp av skrivemaskin i 1928. Dette skjedde for under eitt år sidan, eg fekk travelt med å omarbeide mitt eige manus. Eg fekk nye opplysningar blant anna om Sigrid Undsets diktarprosess og hennar kamp for å finne trua.

Ein kjenslevar åndsfrende

Kven var så denne Jarl Hemmer? Han var født elleve år etter Sigrid Undset, i 1893, og debuterte litt over tjue år gammal i 1914 med diktsamlinga *Rösterna*. Han gav i alt ut eit titals diktsamlingar og vart raskt populær gjennom sin tidlige kjærleiks- og naturlyrikk. Altså ikkje rart at Sigrid Undset skulle få sterk sans for denne sin finsksvenske kollega. Hemmer pendla som ho sjølv, særleg i tidlege år, sterkt mellom dei lysaste skildringar og nattsvart, tungt mørke. Som ei av hans kjente strofer seier det:

*Jag vet nog: min sång blir ej sansad och hel,
blir dödsdömk den ena gången
och bländljus igen. - Det är rösternas fel,
som alla ta toner i sången.*

Jarl Hemmer fekk sitt store gjennombrøt med forteljinga *Rugens rike* i 1922 – ei historisk forteljing på vers. Hans mest omtalte

Den finske forfattere Jarl Hemmer.

bok vart *En man och hans samvete*, som kom i 1931 og handlar om den finske borgarkrigen. For denne romanen fekk han den Store Nordiske Romanprisen. I 1933 vart han tildelt Finlands-svenskane sin "Diktarheim" i Borgå.

Da romanen *Morgongåvan* om Åland kom i 1934, var det ei bok mye etter Sigrid Undsets smak: om ålandsk allmugeliv på 1880-talet, fiskarar og bønder. Her var forteljingar om å dra stornot, om seljakt, om reising av midtsommarstonga – alt i stemingsfylte skildringar.

Jarl Hemmer sleit tidleg med depresjonar og ei jakt etter ein Gud som for han var vanskeleg å finne. Kanskje var det først og fremst eit meir harmonisk liv han søkte. Mye av dette har han tydelegvis skrive om til Sigrid Undset etter som åra gjekk. Blant anna om strevet for å finne ei tru og at han

til slutt i 1938 gjekk med i Oxford-rørsla. Alkohol og diverse legemiddel gjorde ikkje livet betre for den vare diktarsjela som Jarl Hemmer openbert var. Den 6. april 1944 – mens Sigrud Undset ennå var i USA – gjorde han sjølv slutt på livet og etterlet seg kona Saga – som da heldt fram brevvekslinga med Sigrud Undset heilt fram til hennar død fem år seinare.

Uvanlege gløtt inn i skrivekleven

Breva frå Sigrud Undset til Saga og Jarl Hemmer er altså i dag å finne i Handskriftsavdelinga i Åbo Akademis bibliotek og startar med hennar brev til Jarl Hemmer 1.9.1924. Hans første brev til henne finst ikkje, men det går fram av Undsets svarbrev at han har kommentert Kristin Lavransdatter-bøkene og må ha gitt henne ros for å ha skrive som under sterk inspirasjon, kanskje har han spurt om ho let seg rive med av stoffet undervegs? For Sigrud Undset skriv om Jarl Hemmers analyse av verket: "Antagelig har de ret i en hel masse av hva De sier. Andre ting er naturligvis galt gjettet. Handlingens gang er f eks ferdig planlagt fra jeg begynte at skrive og den eneste forandring er at jeg kom til at gi Simon Darre en bredere plass fordi jeg forelsket mig i ham mens jeg skrev."

Detter er uvanlege gløtt inn i Sigrud Undsets skrivekleve. Ho kommenterte sjeldan sine egne bøker, men her gir ho ei vurdering av sitt eige verk: "Saa jeg syntes jo det var morsomt at De hadde fremhevet hans død - jeg stod opp en natt og skrev det kapitlet og rørte aldrig siden et komma i det. Og det er det jeg selv liker best i boken. Med beste hilsen Sigrud Undset."

Eitt av dei sjeldne etterletne breva frå Jarl Hemmer til Sigrud Undset er datert 9. januar 1926 og sendt frå Brandö i Helsingfors. (Christianne Undset Svarstad hevdar i Edda 1955 at det er det einaste etterletne

Hemmer-brevet, men det finst i dag nokre til frå Amerika-tida i Handskriftsamlinga i Oslo.) "Fru Sigrud Undset! Nu skall jag sent omsider be att få säga Er et hjärtligt tack för den stora vänligheten att sända mig "Olav Audunsson". Dei to forfattarkollegaene har alt nå kome inn i ein vane der dei sender sine bøker til kvarandre, og ofte vedlagt egne og andres bokomtaler. "Er nya bok har givit mig mycket att tänka på," skriv Hemmer, "För mig personlig ligger kanskje den störste behållningen för denna gång icke så mycket i den mäktige og gripande handlingen, fast än jag skattar den högt. Ty det finnes i Er bok en mängd yttranden och tankar, som ha en personlig aktualitet för mig – dem glömmar jag icke."

Det er eitt særskilt strekk i romanen som han "åter og och åter hör ringa" i sine ører og han siterer frå *Olav Audunsson* side 30, del 2: " – det var oftast ved en mands rædhug at Djævelen fik lokket ham ind i ilden sin - fordi en mand blev ræd at Gud skulde kræve for meget av ham. – Da kom løggenes gamle Fader og fanget en mands sjæl med sin gamle hovedløgn – at han krævet mindre av sine og lønnet dem bedre – saalænge det varte. Men nu måtte han selv vælge, om han vilde tjene i den ene hald eller den anden."

Jarl Hemmer takkar spesielt for desse orda Sigrud Undset har brukt om Olavs sjelkamp: "Tack för de orden," skriv Hemmer, "like sanna i dag som för flere århundraden tilbake!"

Nye nøklar til liv og verk

Slik gir dette eine viktige brevet frå Jarl Hemmer eit eige lys og sine egne nøklar til resten av Undset-breva som finst i Åbo. Det handlar om diktarprosess og det handlar om åndeleg kamp. I svara sine til Jarl Hemmer opnar Sigrud Undset heilt uvanleg mye på døra inn til sin eigen skrivekleve, men

også til sin eigen sjelelege utvikling og åndskamp.

Neste brev frå Sigrid Undset som er tatt vare på, er datert 21.12.1928, altså like etter at ho fekk Nobel-prisen og Jarl Hemmer har openbert sendt henne si siste bok – og kommentert hennar skrift "Katholsk propaganda". Ho erkjenner at det er eit kampskrift, ein polemikk mot det ho ser som "fordommer og usand historieskriving" om katolisismen i samband med Lars Eskelands utmelding av statskyrkja og konversjon til den katolske kyrkja. Det er tydeleg at Hemmer igjen har skrive om si eiga søken etter tru, Undset tillet seg å gi eit lite råd: "De skriver at De vil, men kan ikke komme til en virkelig tro. – Får jeg lov at si Dem, hvad vi tror - ? Vi tror at ingen kan det, uten megen og ydmyk bøn om at faa troen til gave – uten den overnaturlige gave blir det alltid til usandhet..."

Ho siterer det gamle ordet frå Jesus: "I skal alle forarges over mig" – og viser til menneskets kamp mot sine egne instinkt: "Vi gjør det alle – det er Korsets forargelse, eller som franskemønderne sier det endda mer pointeret "le scandale de Jesus-Christ"." Og ho viser til: "Spillet i vår underbevissthet som middelalderens psykologer kjendte saa godt og som senere tids filosofi har satt ut av betydning, like til psyko-analysen fik tak i den, paa en falsk og fordærvelig maate, [Spillet i vår underbevissthet] kan vi ikke bekjempe med vår bevisste psykes krefter alene." Sigrid Undset meiner altså Guds hjelp må til for å stå imot instinktas kraft, berre Gud kan gi vilje til å kome utanom katastrofe og syndefall.

Temaet syndefall og arvesynd held fram – og i november 1929 utdjupar Sigrid Undset sitt syn på arvesynda: "Skylden er en medfødt rygmarvsskade," skriv ho, og at det alltid er eit behov for å legge seg på kne og be. Ho legg ikkje skjul på at ho sjølv har

gått ein lang veg frå den syndefulle personen ho var ein gong: "Ja når man ser seg tilbake og husker, saan og saan var jeg for fem aar siden – det er likevel en lang vei jeg har gaat, og ett skritt om gansen."

Av brevet hennar kan det sjå ut som at Jarl Hemmer har foreslått at det kunne vere hennar særskilte diktarevner som har ført henne til Gud. Men dette avviser Sigrid Undset blankt, ho trur ikkje at det er hennar evne til å dikte som har betydd noko frå eller til i denne hennar "fornyelse" – og for retteleg å understreke dette kjem ho med eit karakteristisk undsetsk fyndord: "- Kunstnerisk frukbarhet og moralsk energi har like lite med hverandre å gjøre som en kvinnes fruktbarhet og hennes evne til å holde av." (Brev til Jarl Hemmer, 3.11.1929)

Dette er i samsvar med den realismen Sigrid Undset elles uttrykker i synet på erotisk kraft – at erotikken i seg sjølv er ein del av vårt menneskelege instinkt, desse instinkta som i følgje henne var opent erkjente i Middelalderen, men seinare ofte forneakta. Desse kreftene gir ho som kjent litterær form i mange av norsk litteraturs sterkaste erotiske møte, som mellom Kristin og Erlend, Ingunn og Olav. Kjærleik som bryt alle lover var ho heller ikkje ukjent med frå sitt eige liv. – Men som ho seier i breva til Hemmer: Sigrid Undset har personleg gått ein lang og møysommeleg veg, med mye knebøy og øving i audmjuk bøn. Sin eigen veg fram til Gud ser ho openbert som ei øving i realisme, ikkje som ei diktarsk evne til ånd.

Festmøte i Helsinki

Den vakre og elleve år yngre Jarl Hemmer møtte Sigrid Undset for første gong på eit nordisk forfattarmøte i Helsinki i 1935, over ti år etter at dei vart brevvenner. Sigrid Undset kom direkte frå eit opphald på kurbadet Montebello i Danmark, ho hadde i

utgangspunktet vore utbrent og overarbeidd, men etter store festdagar i Helsinki var ho som "nyreinska". Ho vart dyrka som ukrona dronninga blant nordens diktarar – ikkje minst av den leiande finsk-svenske dikteren som var vert, nettopp hennar gamle brevvenn, Jarl Hemmer. Og i avisene i Stockholm, København, Oslo og Helsinki kunne ein sjå Sigrid Undset avbildad i feststemning, alltid midtpunkt på dei store festmøta. – Ei heilt anna kvinne enn ho som vinka farvel til Lillehammer ein månad tidlegare.

Forfattarmøtet var viktig for å markere Finlands ønske om å delta i et nordisk fellesskap; sjølv om landet hadde underteikna en ikkje-angrepspakt med Sovjetunionen i 1932, var forholdet spent til den store, kommunistiske naboen. Avisene var elles fulle av aukande krigsfrykt, ei uro som galdt både Stalin, Hitler og Mussolini.

Blant dei som var med henne til Helsinki, var fleire av hennar beste venner, Petter og Anna Egge, Kristian Elster, Arnulf Øverland og ikkje minst Nini Roll Anker. Sigrid Undset kom oppkvikka og lysten på fest og kollegaselskap etter "sveltekuren" på Montebello. På vegen hadde ho vore innom København og fiffa opp garderoba med ein staseleg hatt pynta med blomar. Ingen var i tvil om kven som var stjerna, heller ikkje den finske pressa som stadig omringa henne – godt hjelpt av ein oppvartande Jarl Hemmer. "Hun ble feiret, fotografert, intervjuet og kurtisert og tok alt med for henne elskelig humør," noterte Nini Roll Anker i dagboka si. (NRAs dagbøker 4.6.1935) På avslutningsfesten vart gåva frå den norske delegasjonen ei praktutgåve av *Kristin Lavransdatter*. Sigrid Undset fekk til oppgåve å takke for opphaldet og heldt "en nydelig tale under lydløs stillhet" (NRAs dagbøker 4.6.1935) der ho tok for seg Karelens sangskatt – Kalevala-dikta. Alt som ung hadde

desse dikta gjort sterkt inntrykk på henne: "– Meg gikk de til hodet aldeles. Det ukjent musikk i de selsomme navnene, det drømmende og fossende [...] med hele rikdommen av suggererende gjentakelse – som en stor elv i fulle vårfloppen, slik virket Kalevala, monoton og veldig og ikke til at bli mett av." (Essays III, Liv Bliksrud red., s 283)

Og takketalen ho heldt til sine finske kollegaers ære, er ein oppglødd hyllest til sine finske kollegaer: "Jeg vet ikke hvordan jeg skal få takket nok," sa ei rørt Sigrid Undset til slutt. Inspirert og styrka i trua på det nordiske forfattarsamarbeidet reiste ho tilbake til Bjerkebak og tok fatt på nytt med alle sine nesten umenneskeleg mange gjere-mål.

Felles kamp mot totalitære regimer

"Jeg er svært glad for at jeg endelig tilslutt fikk treffe Dem personlig," skreiv ho til Jarl Hemmer og takka den 19. juni 1935. Ho har nettopp kasta seg over hans Ålands-bok. Men utover siste halvdel av trettitalet blir det ein stadig meir dyster tone i brevvekslinga, stadig oftare blir det nødvendig å minne om håpet om fred, at krig kan unngåast. Begge uroar seg over verdsutviklinga, men nå kan det verke som at Sigrid Undset ser mørkare på det enn Jarl Hemmer: "Trøsten, at der skal komme en soloppgang – ja den som turde tro paa det!" (Brev til Jarl Hemmer, 14.1.1937) Sigrid Undset nektar å gøyme seg i det ho kallar "en verden av illusjoner", noko som truleg er ein indirekte kritikk av Hemmers sympati for Oxford-rørsla. Igjen er det realisten Undset som markerer seg: "Det taapeligste som er sagt om kristendommen er at det er frygt for helvetet som tvinger noen til Kristus. Dante er formodentlig den største menneskjenner som har diktet om menneskene for i hans helvete er alle bare sig selv."

(Kjelde som over) Ho ønskjer sin venn godt nytt år "med angst og bekymring", som ho skriv.

I desse åra hadde Sigrid Undset brukt stadig meir tid på Forfattarforeininga og blant anna stilt seg i spissen for Ossietsky-saka. Mindre kjent er det at ho også støtta hjelpearbeidet for forfølgde jødar i Tyskland og andre europeiske land gjennom eit radikalt katolsk nettverk leia av den italienske pateren Don Sturzo.

Så vart ho altså formann i Forfattarforeininga – det første mannfolket som hadde leia foreininga, som det vart sagt om henne. Ho la skuldra til i arbeidet for sine kollegaer, for forfatterrettar og vederlagsordningar, for utvida stipend og solidaritet på tvers av landegrensar. Innimellom skrantar det med tid til brevskrivning – og først på året i 1938 klagar ho til Jarl Hemmer: "De vet kanskje at siden sist [sic] vi møttes er jeg blitt formann i Den norske forfatterforening. Det gir en masse arbeid og saa al den tid det tar at sitte paa toget – 4-5 timer fra Lillehammer til Oslo. [...] Og føle at alt man holder av i verden av værdier som er truet og skal forsvares." (Brev til Jarl Hemmer, 1.3.1938)

"Skrive romaner nu kan jeg ikke"

"Hvem kan annet end være deprimert, sånn som verden ser ut i øieblikket!" skriv ho i eit kort brev seinare på året til Saga Hemmer. Og igjen får vi ein viktig nøkkel til kva som skjer med dikteren Sigrid Undset desse åra: "Jeg arbeider – men skrive romaner nu kan jeg ikke, jeg har lagt bort en jeg begynte på for etpar år siden." (Brev til Saga Hemmer, 24.10.1938) "Den som endda kunde skrive dikte – jeg syntes det måtte kanskje kunne hjelpe," skriv ho som eit sukk i det same brevet.

Men i eigenskap av formann kan ho også ta initiativ til nye forfattarmøte – og

inviterer Hemmer til Lillehammer. I november 1938 kjem ekteparet Hemmer på besøk og vennskapet blir enda tettare. Typisk for Sigrid Undset er det at ho etter dette besøket sender sine venner geitost til jul – og har si eiga vesle glede av å trasse regelverket for å hindre munn- og klovsjuka... Uvanleg personleg er Sigrid Undset året etter da ho skriv om dødsfallet til dottera Maren Charlotte (Mosse), og dette brevet fortel i klartekst kor nær kontakt ho har med ekteparet Hemmer:

"Min datter døde den 12. Januar. Hun blev 23 år gammel og hadde vært syk siden hun var 8 måneder. Jeg er glad for det på en måte; ingenting i verden har jeg vært mer redd for end at hun skulde overleve mig, og dessuten – slik som verden er nu, og det er visst lite håb om at den skal bli bedre i vår tid, så er den ikke noe godt sted for et helt hjelpeløst menneske." Slik skriv Sigrid Undset 5. juni 1939. Dette året skulle kome til å bli spesielt for både henne og dei finske vennene. – Det er gripande å lese korleis ho går i detalj om kyrkjeritualet for vesle Mosse, dette mennesket ho kallar "åndssvak", eit menneske som ikkje er i stand til "å gjøre en synd med vilje" – og som derfor heller ikkje skal ha sjelemesse, men at det til gjengjeld blir bedt for dei andre sjelene på kyrkjegarden, at dei må få nyte godt av "den herlige lykkesalighet som det uskyldige barn nå nyter". Sigrid Undset skriv til vennen Jarl Hemmer at det heile hadde minna henne om hans dikt om skytsengelen.

Og nok ein nøkkel til sitt liv på Bjerkebæk gir ho i det same brevet: "Men det er likevel vanskelig for mig å venne mig til at hun er borte. Til syvende og sist [sic] var allting her i huset innstillet på hennes behov, så hvert øieblikk på dagen blir vi minnet om henne. På denne tiden av året pleiet vi hver uke å ta en lang biltur med

henne, helst op på fjellet – i år har jeg vært til fjells en eneste gang endda.”

Mot krig og flukt

I bokhyllene sine har ho *Mein Kampf* og annan litteratur som kan fortelje henne om korleis Hitler eventuelt ville ha behandla eit hjelpelaust menneske som dottera. Sigrid Undset skreiv polemiske innlegg mot den nazistiske tankegangen og hadde for lengst fått bøkene sine forbode i Tyskland. Ho får stadig brev frå jødar i land der forfølginga er i full sving eller tiltar, særleg frå Ungarn. Ho skriv ofte om dette til Jarl Hemmer og gir oss igjen ein nøkkel til sitt særlege engasjement for jødesaka: “Verst stillet er de som er jøde av fødsel og katoliske – det er mange av dem, ikke få katolske prester og nonner er fødte jøder. [...] mellom disse var nettopp flere av de beste prester jeg har kjent, [...] makeløse i sin tålmodighet og sin villighet til å lide både for sin race og sin tro.” (Brev til Jarl Hemmer, 5.6.1939)

“Jeg håper å komme til høsten,” skreiv Sigrid Undset på slutten av dette brevet – men Sovjet-russarane kom henne i forkjøpet. I staden vart det enda fleire aktivitetar, nå for Finlands sak. “Finland er jo i mine tanker dagen lang nå,” skriv ho i neste brev i november 1939. “Gud hjelpe os alle.” For sin eigen del sukkar ho over at det er så få ho kan hjelpe mot alle dei som nå treng hjelp. Men tre små finske barn tar ho i mot på Bjerkebæk og sender hjelpepakker så ofte ho kan. Saga Hemmer skriv tilbake frå “Diktargården” at så omtenksame gåver “kan bare den ordna, som själv haft ett hem och varit husmor”.

Da Sigrid Undset må rømme unna den tyske okkupasjonen og kjem seg over til Sverige, får ho omgåande ein invitasjon frå den sovjetokkuperte Jarl Hemmer om at ho trass i alle vanskar sjølvsagt er velkomen til

å bu i “Diktarhuset” der. Men turen over til USA var alt bestemt – i mars 1941 skriv ho frå Brooklyn utan å vite sikkert om breva kjem fram til sine finsk-svenske venner. “En tvinges til å leve så urolig her, det er på en måte kanskje godt,” skriv Sigrid Undset. “Og jeg har fått et hyggelig lite apartment her i Brooklyn, i en stille avkrok av storbyen – her spaserer folk med sine barnevogner og hunder i gaten, barna løper på rulleskøiter op fortauget, og om natten hører en neppe en lyd uten tutingen av skibene på East River – det er like ved havnen. Så jeg kan ialdfald arbeide i noe som ligner et hjem.”

I denne første tida i Amerika bruker Sigrid Undset all si kraft på å få USA til å gå med i kampen mot nazismen på alliert side. Brev er prega av intenst engasjement, meir enn sorg over at eldstesonen Anders fall i dei første krigsdagane: “Men vi lever jo i håbet om at ved Guds hjelp skal det komme bedre dager, uretten skal ikke triumfere i det lange løp. Og en merker hvordan overbevisningen vokser, også her i Amerika – alle krefter må settes inn på å bekjempe de totalitære statene og dødbringende ideologier.” (Brev til Saga Hemmer, 26.3.1941)

Det var ikkje før i februar 1943 at Sigrid Undset fekk livsteikn tilbake frå sine venner i Finland. “Dere kan ikke tenke dere hvor glad jeg blev for å høre fra dere igjen,” skriv ho tilbake. Ho spør om Elmi og Toimi (dei to største av finskebarna) kan hugse si Sigri-Täti og om dei mon tru har fått alle pakkene ho har sendt? Sigrid Undset er bekymra for den generasjonen som veks opp: “Så meget er i ruinert, også i sinnene verden over. En hel generation av ungdom er vokset op under forhold hvor det er en plikt og en samvittighetssak å trasse alt som autoritet og øvrighet kan kalles, fordi det ingen øvrighet var annet enn volds-

menn og forredere [sic]. Jeg undres somme-
tider, hvordan det kommer til å bli, når den
ungdommen skal lære sig til å innordne sig
under et samfunn med lov og rett."

Året etter, i 1944, er det altså at Jarl
Hemmer tar sitt eige liv – men Sigrid Und-
set held fram å skrive til Saga Hemmer. I
mange brev etter krigen får vi i lange brev
førstehands kjennskap til forholda i Norge
og Sigrid Undsets eige tomme liv. Ikkje
eingong hagearbeid kan gi ho glede i eit
hus som er tomt for hennar eigen familie,
skriv ho blant anna. "Selv en have og blom-
ster er det liten glede ved, når en ikke kan
dele gleden med sine kjære." Men ho er
også kritisk til den regjeringa ho ser tar
form – ei Arbeidarregjering "som består av
folk som er bra på mange måter, vil likevel
gjerne tilta sig diktatorisk myndighet, og de
inngrep som vi aksepterte fordi de var nød-
vendige for å få landet på fote, forsøker de
å gjøre permanente. Bl.a. ved å sosialisere
likt og ulikt." (Brev til Saga Hemmer,
15.3.1947) Dette at "staten skal stille med
allting" var Sigrid Undset hjarteleg imot –
"i en mild form har vi jo også et totalitært

styre", skriv ho i eitt av sine siste brev til
Saga Hemmer, eit halv år før ho døde i
1949. (4.12.1948) Typisk var det også for
Sigrid Undset at ho på denne tida deltok i
ein dansk avisdebatt om kommunismens
vesen, om ho kjente seg aldri så tilsidesett
både privat og i det offentlege liv.

Og Sigrid Undsets siste line til Saga
Hemmer er typisk for det store sukket ho
openbert har inni seg etter andre verdskrig:
Ho har inga tru på betring i si eiga tid, men
"en kan håbe at de som nå er unge og især
de som er små barn må få oppleve en sun-
dere og lykkeligere tidsalder end vår har
vært". (Kjelde som over) Slik sett kan ein på
alle vis lese denne brevutvekslinga med dei
finsk-svenske vennene som eit vitnesbyrd
om kor engasjert og framtidretta Sigrid
Undset var. All hennar åndskamp, dikting
og historiekunnskap handlar mest om dette
eine: Kva slags arv er det vi forvaltar og
korleis skal framtida sjå ut? – Brev til Jarl
og Saga Hemmer er ein særskilt nøkkel til
dette kjempande og kjenslevare mennesket
som Sigrid Undset var.